

Hentchak :

Organe Central
DU PARTI

S. D. HENTCHAKIAN

Téléphone 814-18

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Journal Arménien
mensuel

XXIV Année

Adresse Télégraphique :

Հեռագրի հասցե բոլոր

Երկրների համար

"HENTCHAK" Paris

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ Ս. Դ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒՆԵՐԸ

Երեք Հարիւր տարի է, մօտ, որ ընդհանուր քաղաքական Հորիզոնի վրայ բեկեռուած՝ կեցած է Արևելեան Խնդիրը: Նա տակաւին չլուծուած խնդիրների շարքումն է և շարունակուած է մտքերը զբաղեցնել:

Արևելեան Խնդիրը Թիւրքիայի, որպէս պետութեան, գոյութեան և ոչ—գոյութեան խնդիրն է իր հոլութեան և ամբողջութեան մէջ:

Դարեր այդ խնդիրը ձեռք են առել, և սակայն նա դեռ չամառ կերպով շարունակուած է մնալ Հերթական խնդիրների կարգումը:

— Թիւրքիան, որպէս պետութիւն, ո՛չ մի պայմանի տակ չի կարող գոյութիւն ունենալ, նա որպէս օրգանիւմ, անդառնալի կերպով փոխել է, նրա Հիւանդութիւնը այլևս անբուժելի է ինչ տեսակի բժիշկներ և դեղեր էլ զործածուելու լինին, — այս է եղած անդրդուելի կարծիքը շատ քաղաքագէտների և «Հարևան» պետութիւնների ղեկավարիչ անձնաւորութիւնների, որոնք աչք են դրել յարմար բոլէին սպասել և անդամահատութիւնը սկսել: Սրանք անվերածելի են եղած իրենց Համոզումների և դիտումների մէջ և ո՛չ մի անգամ չեն դադարած այդ ուղղութեամբ զործելուց: Նրանց Համար, իրաւաբանօրէն, Թիւրքիա գոյութիւն չունի և չի էլ կարող ունենալ, ուստի միշտ մի անշեղ ուղեգիծ, մի անընկրկելի մտածմունք են ունեցել, թէ ո՞վ պիտի լինի նրան փոխարինողը, մի կամ ովքե՞ր նրա բաց թողած տեղը բռնողները: Սրանց Համար Թիւրքիոյ վերածնութիւն, բարեկարգութիւն, եւրոպականացում՝ անկարելի է նկատուած յաւիտենականապէս ու բացարձակապէս: Դիւանագէտների այս կռիւն պատկանողները այդ կարծիքը ընդունել են որպէս ճշմարտութիւն և ըստ այնմ էլ վարուել: Այդպէս են եղել նրանք անցեալի մէջ: Այդպէս են նրանք և՛ այժմ, մեր օրերում: Թրքական «Մահմանադրութեան» վերհռչակումը նրանց մէջ միայն ժպիտ և ծիծաղ չառաջացրեց, նախապէս Համոզուած լինելով որ երկրորդ փորձն

էլ առաջինի բախտին կարծանանայ, որովհետև «Հիւանդ մարդուն» դարձանելու մէջ անկարելիութիւն կայ, — ժամանակը անցել է, պատմութիւնը իր վերջնական խօսքը ասել, ուստի որ և է փորձ, ճար, օգուտ չի կարող անել: Ու նրանք իրենց յաւիտենական ընթացքի մէջ մնալով՝ շարունակեցին այսօրուայ «Մահմանադրական» Թիւրքիայի Հանդէպ ի՛նչ քրքիշներ արձակել և իրենց բանդողի դերի մէջ մնալ, պատրաստ դռնուելով Հարուածը արձակելու ամէն անգամ՝ երբ բոլէն յարմար էր գալիս:

— Ո՛չ, Թիւրքիան Հիւանդ չէ՛, Հիւանդ է միայն նրա պետական կազմը, կառավարական եղանակը, փոխի՛ր, տապալիր այդ և կտեսնես որ նա առողջ է, կենսականութիւն ունի, կարող է իր օրգանական գոյութիւնը շարունակել, ապրել, զարգանալ, վերանորոգուել և ընդհանուր մարդկութեան մէջ իրեն վերապահուած քաղաքակրթական բաժինն ու դերը կատարել: Սրանք, այսպէս մտածողները, ո՛չ միայն նրա «Հիւանդութեան» առաջ չեն լքուել, յուսահատի ճիչեր չեն արձակել, այլ՝ ընդհակառակը, Հաւատալով նրա ներքին առողջութեանը՝ իրենց զործունէութիւնը կրկնապատկել են և աշխատել պատմութեանը տալ ա՛յն՝ ինչ որ իրենն է, այսինքն զարգացման պրօցէսի մէջ աւելորդ եղած ուռեցքները և արգելքները վերացնել, որպէսզի աճման օրէնքը իր գործը յառաջ տանի: Այդպիսի Հիւանդութիւն, սրանք պնդել են, պատմութեան ընթացքում գրեթէ բոլոր պետութիւնները ունեցել են, դա անխուսափելի է, բայց և անցողական: Ուրեմն՝ Թիւրքիայի ապագայի մասին ո՛չ միայն այդպիսիները յուսահատ չեն եղել, այլ կանխաւ Համոզում են ունեցել նրան աւելի պայծառ, աւելի երջանիկ, աւելի լայն ու բախտաւոր օրերի մէջ տեսնելու: — Ամէն ազգ, ամէն պետութիւն իր միջին դարն է ունեցել: Թիւրքիան իր զարգացման մէջ չապաղել է, իսկ չապաղում, չամենալ՝ մածուցուիլ, կանգ առնել ասել չէ՛: Եթէ Թիւրքիան դեռ իր միջին դարու մէջն է, ոչ ոք չի կարող ասել թէ վաղն էլ չի ունենալ նա իր նորագոյնը և ժամանակակիցը:

— Մի նոր փորձ էլ, և վէճը ինքնին աւարտ կգտնի, պատմութեան օրէնքներն էլ աւելի որոշ, ցայտուն կերպով երևան կգան, — պնդում էին փոր-

ձառական դպրոցին պատկանողները :

Ու շատ դարերի, երկար ժամանակների մտած-
մունքների, կանխատեսությունների, հակաճառություն-
ների և կրքերի բորբոքումի տաքություն իսկ բույրին՝
»Սահմանադրությունը» վերադարձարարուեց :

Հրճուհիները եղաւ ընդհանուր, խանդավառու-
թիւնը՝ սրտաբուխ :

Ամէն ոք մտաւ սպասողական դիրքի մէջ, կողք
կողքի դրուած էին զարմացական և հարցական նշան-
ները :

Հրապարակ եկաւ նացիօնալիզմը, թուրք նացիօ-
նալիզմը :

Նա արդէն շատերից ճանչցուած էր, դեռ իր
տղայ հասակում, — շատերին էլ թէ և անձանօթ թէ
իր արտաքին ամբողջ կերպարանքովը և թէ ներքին
խաղաղութիւններովը :

Տիրողի իրաւունքը ճանչցուեց, յարգուեց. նրան
գործունէութեան ամէն պայմաններ տրուեց : Իր երէկ-
ուայ հակառակորդներն անգամ պահ մի լուծեան
իմաստութեամբ առաջնորդուելով պէտք եղած ամէն
աջակցութիւն տուեցին իրեն՝ ինչ որ կարելի էր և
պէտք էր այս երկիրը վերակազմելու, նորագոյնաց-
նելու :

Աւելի քան երեք տարի է, որ »Երիտասարդ
Թիւրքիան» բացարձակապէս տիրապետում է : Թուրք
նացիօնալիզմը իր թևերը լայն բացած սաւառնում է.
նա ամէն աղատութիւն վայելում է, — ո՛չ մի արգելք իր
առաջ :

Բայց ժամանակը այլևս հասած է բացարձակ կեր-
պով յայտարարելու, ասելու, որ այսօրուայ »Երի-
տասարդ Թիւրքիան», alias թուրք նացիօնալիզմը, alias
»Իտտիհատը» այլևս իր պատմական միասին վեր-
ջացնելու օրերի մէջն է մտել, — այսպիսով երէկ-
ուայ տրուած հարցական նշանը աւելի ու աւելի է
ճշտում և որոշեալ ձև ստանում :

Ժամանակակից »Երիտասարդ Թիւրքիան», այն
կուսակցութիւնը, որ յոխորտում էր թէ ինքը միայն
պիտի գար Թիւրքիան երիտասարդացնելու, եւ-
րոպականացնելու, նորագոյն պետութիւն դարձնելու և
նրա »փառաւոր դրօշը» միշտ յաղթ ծածանեցնելու,
այդ ասողը, ահա, պատմական այս օրերի մէջ, շա-
տերի իր վրայ դրած յոյսը չարդարացրեց, նա չեղաւ
այն, ինչ որ շատերը ենթադրում էին թէ պիտի լի-
նէր, այսինքն՝ արմատապէս վերանորոգող, ստեղծող,
կարգադրող, նորացնող մի ոյժ :

Հաղիւ խանձարուրի մէջ, և »Իտտիհատակա-
նութիւնը» իր դերը վերջացրեց : Այլապէս չէր կարող
լինել, քանի որ իր հիմունքը, իր ոգին նացիօնալիզ-
մը՝ նեղ, յարձակողական, քանդող, կլանող նացիօ-
նալիզմն էր : Եթէ »Իտտիհատականութիւնը» իր ծրա-
դիրը արմատապէս չփոխի, իր դերը այլևս վերջա-
ցած է. նա սկսում է կոճղանալ, մածո ո իլ և սա-

ռուցման աստիճանի վրայ կանգնել :

»Իտտիհատականութիւնը», զույգ է, կարող է դեռ
երկար տարիներ իր տիրապետողի դիրքը պահել,
ամէն ինչ իր հակաշուին ենթարկել, »երկրի բա-
ցարձակ տէրը» հանդիսանալ, ամէն իշխանութիւն
իրենից բղխեցնել, հասարակական-պետական ամէն
արտայայտութիւն իր չափին ու կշռին ենթարկել,
այդ բոլորը կարող է մի ժամանակի համար էլ բաց
զա պատճառ, փաստ չէ հաստատուն կերպով այժ-
մեանից ասելու, պատմական այն ճշմարտութիւնը
յայտարարելու, որ նա այլևս իր միասին վերջացրել
է, դրական այլևս ոչինչ ունի անելիք : Նա արաւ
այն, ինչ որ կարող էր. եթէ իր ներկայ ծրա-
դրով ապրի, պիտի անի այն, ինչ որ այս երեք
տարուայ ընթացքում արաւ :

Այսօր Թիւրքական պետութիւնը կազմող ազգու-
թիւնների մէջ անհամերաշխութիւնը, փոխադարձ
կասկածը և խոր ատելութիւնը ահագին չափեր է
առել : Դա մի զգալիութիւն է, բայց և միաժամա-
նակ դառն իրականութիւն է :

Այսօր օսմանեան պետութիւնը ամենաժանր, և
հետևանքներ չառաջացնող, պարտքերի տակ է խըր-
ուել, — սրտաքեր, որոնք ամենախիստ կերպով պի-
տի ծանրանան այս երկրի զարգացման, յառաջդիմու-
թեան և ամբարնուման վրայ :

Այսօր արտաքին միջամտութիւնը աւելի սուր
հանգամանք է առել և Թիւրքիայի »ժառանգութեան»
վրայ աչք ունեցող պետութիւնների շղթաների օղակ-
ները աւելի են սեղմել, աւելի են պրկել իրենց դարևոր
որսի պարանոցը :

Թիւրքիայի դիրքը այսօր աւելի խախտուած է,
աւելի անկայուն դարձած : Եւ սակայն Ժողովրդա-
կան Միահեծանութիւնը կոչուած էր բոլորովին
այլ կերպ անօրինելու խնդիրը : Բայց ինչո՞ւ այդպէս
եղաւ, ինչո՞ւ համար ահագին բացասական ար-
դիւնք չառաջացաւ դուրս դրականի առաջ, — պատ-
ճառը շատ պարզ է, դրա պատասխանատուները թուրք
յարձակողական նացիօնալիզմն է ընդհանրապէս,
»Իտտիհատը» և նրանից բղխող կառավարութիւնները՝
մասնաւորապէս :

Ժամանակը հասաւ այս փաստը երևան գնելու
իր խակական գոյնի մէջ :

շատ մեծ դեր է խաղում «Հակախտախնայական» բանա-
կի մեջ:

— Դուք երեկ թուեցի «խտախնայական» էիք, վիճում
էիք համոզումների շեշտով, իսկ այսօր հակառակորդ. ինչո՞ւ
այդ, հարցնում ենք մեկ խոսակցից:

— Շատ հասկանալի է, որովհետև նրանք չկարողացան
ինձ գնահատել. ինձնից առաջ նույն պատրաստություն ու-
նեցողները ամենաբարձր պաշտոնների հասան. իսկ ես մնա-
ցի ինչ որ էի, թեև խոստացել էին ինձ մինչև անգամ նա-
խարարութեան աթոռը բարձրացնել, ա՛յնքան որ գրաւել
էին իմ ցոյց տուած կարողութիւնից: Եւ հիմա, որ հակա-
ռակորդների կողմից թշնամութեան հանդիպեցայ, ինձ խաբ-
ուած տեսայ, բնական է որ այլևս իրենց հետ քործ չսխա-
ռենամ:

Խօսակցիս նման հոգեբանութիւն ունեցող հակառա-
կորդների թիւը քիչ չէ:

— Ձեր ծրագիրը հիմնաւի է, ասում էր մի սուրբ խօ-
սակցից, որ աշխարհանօք մեզ ձօռ էր եկած, հարկաւոր է
միայն մի քանի կէտեր փոխել, այն կէտերը, որ «միւսի-
ման» տարրին դժուար հասկանալի է, և ապա որպէս ծրա-
գիր ներկայացնել: Վստահ եմ որ մեր երեսփոխաններից շա-
տերը կընդունեն ու այդպիսով մեծամասնութիւն կազմելով
անմիջապէս նախարար կղանանք ու գործերը մեր ձեռքը
կառնենք:

— Բայց դա նախ անկարելի է, երկարող, բարեկամս,
չէ՞ որ օտարականի խնդիր կայ:

— Ոչ, նա, մեծամասնութիւն կկազմենք, օրէնք քուէալ-
կել կտանք և հարցը կվերջանայ:

Խօսակցիս մինչև վերջը համոզուած էր որ այդպիսով
ինքը, հակառակ իր «խտախնայական» չուղղացներին, նա-
խարար կարող էր դառնալ:

Այդ տեսակ արարել լինէն հն:

— Անցեալ տարի, բարեկամս, դուք կարծիք "Հակախտա-
խնայական" էիք, գտնում էիք որ այդ կուսակցութիւնը առաջի
քան չափաւոր, սահմանափակ էր և իր տաճած նեղ ըսկը-
բունքներով անկարող արժանի լինէր Թիւրքիան վերականգնել
և նորագոյն պետութիւն դարձնել, ուստի կողմնակից էիք
առաջի մի արձատական, դեմոկրատական կուսակցութեան
առաջ գալուն. այդ ուղղութեամբ դուք բաւականին ջանքեր
թափեցիք, ու նոյն իսկ ուզում էիք լրագիր հրատարակել, որի
համար և մեր աջակցութիւնն էիք խնդրում, այսօր դուք
թուեցի «խտախնայական» էք, ինչո՞ւ համար այդ փոփոխու-
թիւնը:

— Բարեկամս, սա Արեւելք է, այստեղ ամէն ինչ միան-
գամից չի փոխուի. անկարելիութիւններ, դժուարութիւններ
տեսայ առաջ: Աչքի առաջ ունեցած ոյժերիցս ամէն մէկը
մի պատրուակ բռնելով հեռացան: Դրանից օճանք «Խտա-
խնայական» է մէջը մտան: Ես մնացի մենակ: Վերջը "Խտա-
խնայական" է իմ տրամադրութեան տակ դրեց իր սրահները, իմ պրօպա-
գանդան առաջ տանելու համար, և յետոյ ինձ ստիպեցին,
հայրենիքի սիրոյն համար, այս բարձր պաշտօնն ընդունել,
որի մէջ ինձ տեսնում էք այժմ, ես չկարողացայ մերժել,
որովհետև հակահայրենասէր կնկատուէի. և կամայ կամաց
համոզուած եմ, որ "Խտախնայական" է իմ նախկին կարծա-
ծի պէս չի եղել:

Խօսակցիս, ամսական երբեմն 10-15 ոսկի աշխատող,
այժմ իր նոր պաշտօնից ստանում էր 100-120 ոսկի... Ան-
ցան տարիներ, և երբեմնի գաղափարականը սկսեց, որպէս
«խտախնայական»՝ հալածել իր նախկին գաղափարա-
կիցներին:

Սրանք բացատրիչ օրինակներ են:

Կրկնում ենք, շատերը կան որոնք եռանդաւոր կերպով
կցանկանալին «Խտախնայական» ղեկավարութիւնների մէջ տես-
նել, նրա անկումը ցանկանալ, պարզապէս իրենց ներքին
զձուձ հաշիւների տեսակետով:

Բայց այստեղ խնդիրը այդպիսիների համար չէ. դրանք
կա՛մ ջրի վրայ լողացողներ են, կա՛մ որդեր,— երկուսն էլ
նշանակութիւնից զուրկ:

Ներկայ եղածը, մեզ շահագրգռող պատահածը այդ տե-
սակիցը չէ:

Այն դժուարութիւնները որի մէջ այժմ «Միութիւն և
Յառաջադիմութիւն» կուսակցութիւնը ընկել է,— դա ունի իր
հիմնական, արմատական խոր պատճառները: Եղածը անխու-
սակելի էր: Այն՝ ինչ որ լինում է, անպայման պիտի լինէր:
Եթէ շատ դժուարութիւններ այսօր հարթուին էլ, վաղը
նրանք նորից մէջտեղ կգան: Կուսակցական կարգապա-
հութիւն կամ անկարգապահութիւն այդտեղ դեր չի կարող
խաղալ: Այն՝ ինչ որ կատարուած է այժմ «Խտախնայական» մէջ,
դա մի բնական երևոյթ է, հետևանք իրերի բնութեան: Եւ
որպէս այդպիսին՝ այդ երևոյթը մեզ չի կարող չհետաքրքրել:
Մօտենանք եղելութեան:

Յեղափոխութիւնը յաղթանակել էր: Նա ուժով իրականա-
ցած մի փոփոխութիւն էր առաջ բերել՝ Թիւրքիայի
իրականութեան մէջ:

Ընկերային շատ տեսակի ուժեր կային, որոնք տարբեր
տեսակէտներից մղելով՝ հակառակորդներ, թշնամիներ էին
"Հին ըէթիմին": Սա տապալուած էր և իրեն հետ տարել
այն բոլորը, ինչ որ իր նեցուկն էր կազմում:

Մինչև յաղթութիւնը "Խտախնայական" ի դերը առաջի
կան, բացասական էր: Յաղթութիւնից յետոյ զալիս էր կազ-
մակերպչականը, դրականը,— կուսակցական շինիչ, ստեղծա-
գործող, մուսկլիզ դերը:

Բայց ո՞վ ի՞նչ էր "Խտախնայականութիւն"ը, որպէս
կուսակցութիւն. ի՞նչ էր նրա արժէքը, սկզբունքային, գաղա-
փարական տեսակէտից: Նա ներկայացուցիչ էր ընկերային
մի դասի, մի դասակարգի: Ի՞նչ ընդհանուր արժէքներ էր
նա բերում "Հին"ը "Նոր"ով փոխանակելու:

Այդ հարցերի պատասխանը պիտի տար կուսակցութեան
ծրագիրը: Բայց "Խտախնայական" ի ծրագրի մէջ ընդհանուր փի-
լոսփայութիւն, որոշեալ սկզբունքներ, ժամանակակից հաս-
կացողութեամբ՝ ընկերային յայտնի դասակարգերի արտայայ-
տութիւնը եղող կուսակցութիւններին անհրաժեշտ՝ հասկացո-
ղութիւններ չկային: Նա առաջի շուտ մի հաւաքածու էր,
որ բարենորոգչական, ըէթօրմատորական բնաւորութիւն և
միտումներ ունէր, բան գիտական մի ծրագիր:

Այդպիսի ծրագրով, անորոշ սկզբունքներով կազմակերպ-
ուած մի կուսակցութիւն, կարո՞ղ էր արդեօք լուծել այն բոլոր
խնդիրները, որոնք անհրաժեշտօրէն իր առաջը պիտի ցցուէին
ժամանակի ընթացքում: Իր յաղթութիւնը, իր տիրապետու-
թիւնը ի՞ր իսկ փորձաքարը պիտի դառնար: "Հին"ը կործա-
նելու մէջ նա կարող էր ներկայացնել միացած, կեդրոնացած
մի ոյժ, այլադան տարրերից քաղելով, այդ ուղղութեամբ և
նպատակով շատ համակիրներ և անդամակիցներ կարող էր
շահել, բայց երբ հնչեց յաղթութիւնը, եկաւ կազմակերպ-
չական դերը, օրակարգի անցաւ այն խնդիրը, թէ ի՞նչ պէտք
էր պահել, ի՞նչ ջնջել, ի՞նչ փոխել, ո՞րը ձևակերպութեան
ենթարկել, ո՞րը ո՛չ, ո՞րը պիտի լինէր այն նորը, որին պիտի
ձգտէին և ուղին՝ որով ընթանայի՞ նա,— այդտեղ, ահա, դժուար
թէ իր բոլոր անդամները համաման պատասխան կարողա-
նային տալ, որովհետև նրանք սկզբունքային մի փիլիսոփա-
յութեան շուրջ չէին համախմբուած. ամէն մէկը տարբեր
խմբերի և դասակարգի ներկայացուցիչներ էին.— ասել է թէ

կենսական շատ շահերով և ձգտումներով իրարու հակառակորդ ազդակներ:

Դէպքերը եկան ցոյց տալու, որ "Խոտիհատ"ը ենթակայ էր ներքին հիւսանութեան, որ դժուարութիւններ ստղծը ի՛ր ճարմնի, իր բաղկացութեան մէջն էր, և ցնցումը անխուսափելի:

Կուսակցական լեզուով խօսելով, իրականութիւնը եկաւ յայտարարելու, որ "Խոտիհատ"ը կարօտ էր կուսակցական բիւրեղացման, դաժան: Այդ տեսակէտով, ուրեմն, կատարուածը ընդունելով որպէս ճիշդ տեսակէտ, երևոյթ, այստեղ ո՛չ ցաւելու, ո՛չ ուրախանալու, ո՛չ էլ տրտմելու պատճառ կայ, արդէն պիտի լինէր այն, ինչ որ լինում է: Եթէ ամէն ինչ հոտում է, եթէ ամէն բան լինելու (devenir) վիճակի մէջ է գտնուում, "Խոտիհատ"ը յաւիտենական բացառութիւն չէր կարող կալուածել: Նա էլ պիտի ենթարկուէր ընկերային խմբերի և դասակարգերի զարգացման օրէնքներին: Իր բաղկացութիւնը չէր թոյլ տալ ծառայական անշարժութեան մէջ մնալու: Ներքին պայթիւնը կեանքի բնական պահանջն էր:

Բայց ի՞նչից այդ յառաջ եկաւ:

Հաճողուած ենք որ "Խոտիհատ"ը այսօրուայ ներքին ցնցումներէն ազատ կլինէր, եթէ նա սկզբից ի վեր ճիշդ բերեալ գացած կուսակցութիւն լինէր, — այսինքն ճիշդ կուսակցութիւն որ իր սրտը գաղափարաբանութիւնը ունենար, բոլոր այն դասակարգերի և խմբերի շահերից, որոնց անունով որ ինքը գալիս էր կուսելու, յաղթելու և ձեռափոխութեանը նախագահելու:

Եթէ այդպիսի ճիշդ կուսակցութիւն եղած լինէր, նա կարող էր ուրիշ կուսակցութիւններէն յաղթուել, ուրիշ հարաւաններ տակ իր դիրքը կորցնել, այդ չէ խնդիրը, բայց նա իր մէջ ներքին պայքար չէր ունենալ, նա զերծ կլինէր այն ներքին գալարումներից, որին ինքը ենթարկուել է՝ իր տիրապետելու օրից սկսած: Եթէ այդ պայքարը, ներքին զոհանք այդ պրօցեսը, այսօր զօրեղ կերպով երևան եկած չլինէր, նա կարտայայտուէր վաղը: Քանի որ կազմակերպութեան բաղկացութեան տեսակէտով՝ ինչպէս և գաղափարի, սկզբունքների, նա ճիշդ հաւաքածու, ազդեցութեամբ ճիշդ օրգանիզմ է: Նրա միջից ներքին ցնցումներ անպակաս կլինեն:

Պարզենք թէ ինչու այդ այդպէս է:

"Մարդը կայարութիւն չէ՝ ճիշդ կայարութեան մէջ", — ճիշտ է Սպինոզայի ասածը: Բայց կուսակցութիւն անհատը ուրիշ կայարութեան մէջ կայարութիւն է, եթէ նա որոշեալ դասակարգերի պահանջներից, կարիքներից առաջ եկած ճիշդ արտադրութիւն է: Այդպիսի ճիշդ կուսակցութիւն կայարութիւն է թէ՛ իր զօրաւոր և թէ՛ իր թույլ օրերի մէջ, — նա զերծ կլինի ներքին փտախտից, որովհետեւ ինքն իր միջոցը և վախճանն է:

— Թիւրքիայի ընդարձակութեան մէջ ֆէօդալական տարրեր կան, ոչ անգոյնելի քանակով և որակով: Սրանք երկու աշխարհի, «Հնի» մէջ, առաջնակարգ, տիրապետող դեր ունեցողներ էին: Այդ դասը, կարող ենք ասել նոյն խոսքով, սակարգը, ունի իր բազմաճիւղ տարածականութիւնը: Պետական բոլոր աստիճանների մէջ նա բարձր պաշտօնների գլուխ է կանգնած. ունի զօրեղ ընկերային դիրք, անտեսական տիրապետող ոյժ, ժողովրդային ազդեցութիւն: Նա "Հնի" պաշտանն էր: Ցաղթութիւնից յետոյ՝ նա եկաւ «Նորի» մէջ և անդամակցեց "Խոտիհատ"ին՝ որպէս քաղաքական կուսակցութեան: Այդ տարրը «Խոտիհատ»ի մէջ ահագին թիւ է ներկայացնում, շատ տեղ իր կազմակերպութիւնները ներանց ձեռքին են: Արդ, կուսակցութիւնը ի՞նչ ունէր նրանց ձապին իր ծրագրի մէջ: «Խոտիհատ»ը պիտի արտայայտուէր նրանց կարիքները, նրանց քաղաքական արտայայտիչը,

թարգմանը պիտի լինէր. չէ՞ որ հենց այդ նպատակով էին եկած ֆէօդալները իր մէջ, որպէսզի իրենց շահերը պաշտպանելու միջոց ունենան:

Թիւրքիայի մեծ քաղաքների մէջ կեդրոնացած, զօրեղ բուրժուազիա չկայ, — մի բուրժուազիա, որ յաղթական կրուուից, ֆէօդալականութեան տապալումից դուրս եկած լինէր: Փրանսիայի 1789-ը այս երկրի 1908-ը չէր: Բայց եթէ որպէս դասակարգ, պետութեան դեմ իր ձեռքին առնող, ամէն ինչ իր շահին ենթարկող մի բուրժուազիա չկար, — անուրանալի է, որ նա կա՛յ, և բաւականին ծաւալուն հանգամանքով: Նրա որակը և քանակը չէր կարելի աչքի առաջ չառնել: Ունէ՞ր "Խոտիհատ"ը այդ դասակարգերի շահերին համապատասխանող բերեղացած գաղափարներ. — ո՛չ. կարո՞ղ էր ինքն իրեն բուրժուազական մի կուսակցութիւն համարել, այս բառի գիտական առումով. — դարձեալ ոչ. բայց "Խոտիհատ"ը իր շարքերի մէջ ստուար թուով բուրժուաներ ունէր, որոնց շահերը տրամագծօրէն հակառակ էին ֆէօդալական միացորդների շահերին: Կարո՞ղ էր մի կուսակցութիւն, ուսանց ներքին ցնցումների, պետական ձեռքերով յառաջ բերել, այսպիսի հակամարտ տարրերով:

«Խոտիհատ»ը ի՞նչպէս էր հասկանում պետական ձեռքերով իրենց: Կողմնակից էր նա պետական մի այնպիսի նորազոյն կազմի, ուր պետական օրգանիզմը, իր ամբողջութեանը և աստիճանաւորումի մէջ, այսպէս ասած, չէր օրհնուր իրաւ զրուած լինէր, որ ներկայացնէր Թիւրքիայի բոլոր բաղկացուցիչ ազգութիւնները՝ անխափ: — Որքան որ այդ ձապին դրական ոչինչ չկայ, սակայն բացայայտ է — ծրագրի և կուսակցական գործունէութիւնը դրան ապացոյց — որ "Խոտիհատ"ը իր հուժեղութեան մէջ մի ազգայնական կուսակցութիւն է, պաշտպանող "տիրող ազգութեան" սկզբունքներ: Բայց "տիրող ազգութեան" սկզբունքի պաշտպանը միշտ վտանգի է ենթարկուած բաղկացուցիչ ազգութիւնների պատճառանշատական գոյութիւնը՝ իրենց զարգացման պրօցեսի մէջ: Լինել մի կողմից թուրք ազգայնական կուսակցութիւն, միւս կողմից՝ իր մէջ առնել, ահագին թուով, Ալբանացիներ, Արաբներ, Յոյներ, Հայեր, Լալներ, որոնք իրենց ծնունդ տուող ազգութեան գաղափարը թողնողներ չեն: — Իրենք իր այդ հանգամանքը ներքին հակամարտութիւնը անխուսափելի չէր դարձնում:

Տիրող կուսակցութիւնը իր շարքերի մէջ ունէր ազնւականներ, կալուածատէրեր, մանր բուրժուաներ, զիւղացիներ, բիւրօկրատներ, — միթէ՞ սրանք բոլորը միշտ կարող են միատնի երթալ՝ ձեռափոխութեան խնդիրների մէջ. ընկերային այդ բոլոր դասակարգերը, իրենց ստորադասութիւններով, միանման թէ տարբեր շահեր են ներկայացնում: Կարելի էր այդպիսի հակադիր ազդակներով կուսակցական ամբողջականութիւն պահպանել՝ քաղաքական, անտեսական, ընկերային բոլոր խնդիրների մէջ, ուր նրանք պիտի գային իրենց խօսքն տեսելու, համաձայն այն շահին, որ իրենց դասակարգինն էր:

«Թէրազգըն» առաստալեանք իր մէջ ունէր կրօնական անդամներ, և էն էլ ամենաազդեցիկները: Սրանք մինչև ո՞ւր համընթաց կարող են լինել, մի պետութիւն նորազունացնելու գաղափարի մէջ, միւս դասակարգերի հետ: Պետական կրօնի գաղափար պաշտպանել, նրա ներկայացուցիչներին՝ կազմակերպութեան մէջ՝ ահագին տեղ տալ, և ապա, չէր օրհնուր իրաւ, պետական ձեռափոխութիւն յառաջ բերել: Այդ խնդրի մէջ համերաշխութիւն կարո՞ղ է լինել:

Ձեռափոխութեան խնդրի մէջ մինչև ո՞ւր կարող է երթալ զինուորական դասակարգը: Կարո՞ղ էր նա ինքն իր դասակարգային շահերին հակառակ քուէ տալ "Աստիճանի իմ բանակին մէջն է", ասաց մի ժամանակ Ռադեցկին: Նոյնը կարող է այսօր ասել և՛ Շէվրէթ փաշան, — այն՝ որ "Սահ-

ճանադրութիւնը իր բանակի մէջն է: Բայց դա մինչև ո՞ւր, մինչև ե՞րբ: Պետական ներկայ ձևափոխութիւնների մէջ զինուորականութիւնը կարող է այն գերակշիռ դերը խաղալ, ամէն ժամանակ և ամէն խնդիրների մէջ, ինչ որ ընկերային զարգացման օրէնքի անհրաժեշտութիւնը պահանջում է: "Իտալիզատ" իր մէջ ունի զինուորական տիրապետող ոյժ: Սրա շահը, ամէն տեսակէտով՝ համապատասխան է այն միւս դասակարգերի շահերին, որոնք աճիքան տնտեսութեան ներկայացած էին "Իտալիզատ" ի շարքերի մէջ: Ստորգ-Բէյի դէպքը կղզիացած նշանակութիւն չի կարող ունենալ: Նա արտայայտութիւն, ընդհանրացումն է մի ամբողջ դասակարգի:

Կուսակցական կարգապահութիւնը որքան էլ խիստ հիմունքների վրայ դրուած լինի, նա անկարող է, կենսական բոլոր խնդիրների մէջ, միասին քայլեցնել՝ փաշաներին, բէկերին, աղաներին, իշխաններին, բուրժուաներին, գիւղացիներին, գործաւորներին, եւայլն, եւայլն: Կարգապահութեան պակասութիւնը չէ, որ "Իտալիզատեան" վերջին ցնցումների պատճառն է եղել, ընդհակառակն, նա աւելի արդիւնք է:

Կեդրոնացումն. սրանով պիտի պայմանաւորուէր Թիւրքիայի միութիւնը, համակարծիք: Բայց դրա հետ միասին հարկաւոր էր թոյլ տալ որ ստեղծուի տեղական կեանք, այս էր պահանջում Ալբանիան, Մակեդոնիան, Արաբիան... Եթէ այդ հրամայական արհանձն ուշադրութեան չէր առնուած, արդեօք այդտեղ թուրք ցեղի շահը թագնուած չլիւ՞ր. — Եթէ այդպէս, ապա միթէ այդ հանգամանքն ինքնին չպիտի դարձնէ "Իտալիզատ" ի շարքերի մէջ խլրտումներ յառաջ բերելու: Կարող են Թիւրքիայի մէջ ապրող ոչ-թուրք ժողովուրդները ինքնասպանութիւն գործել: Արդ, երբ "Իտալիզատ" ի գործունէութեան մէջ քրեականութեան բացուիկ շահի կարծիք գիծն է տեսնուած, միթէ միւս ազգութիւններին պատկանող իր անդամները չպէտք է վրդուէին:

Ուրեմն, երբ մի կուսակցութիւն աճիքան խայտաբղետ տարբեր ունէր իր մէջ, զուրկ մի ընդհանուր փիլիսոփայութիւնից, նա չէր կարող անվերջ կեանք ունենալ:

Որովհետեւ, ուր ընդհանրական միանման շահ չկայ, ամէն տեսակէտով, այնտեղ ո՛չ նպատակի միութիւն կարող է լինել և ո՛չ էլ յարատեւ գործունէութիւն. ժամանակաւոր յարմարութիւնով միշտ չի կարելի առաջ երթալ: — Ուստի պայքար:

Որովհետեւ անհատի ընկերային դրութիւնն է որ որոշում, ուղղութիւն է տալիս նրան այս կամ այն կողմը թեքուելու: — Ներքին՝ ցնցում, որովհետեւ ընկերային տարբեր դրութիւններ էին ներկայացուած միատեղ:

Որովհետեւ շահագործող և շահագործուող դասակարգերը միշտ միալար ուղղութիւն չեն կարող ունենալ և ոչ էլ միանման նպատակ: — Երբ անդամների մէկ մասը հարկերի ծանրութիւնը իր վրան է առնում, իսկ միւս մասը միայն վայելում, նրանց միութիւնը, համաձայնութիւնը աւելի քան փխրուն հող է ներկայացնում:

Երբ ուրեմն, մի կուսակցութեան մէջ բազմաոտեսակ շահեր կան, իրարու հակամարտ ներկայացուցիչներով, այնտեղ բնականաբար, ընդհարումն անխուսափելի է, վաղ կամ ուշ, խիստ կամ թոյլ:

Անձնաւորութիւնները այդտեղ դեր չեն կարող խաղալ: Հիմն փաշային կարող է փոխարինել Հազգը փաշան, սրան ուրիշը, բայց դրանով խնդիրները չեն վերջանալ, քանի որ նրանք արտայայտիչն են "Իտալիզատ" ի:

Այսպէս, հաղիւ ստեղծագործող շրջանի մէջ մտած՝ երբ ձևակերպութեան բոլորներն էին մօտեցած, "Իտալիզատական" ի մէկ մասը դժգոհում է իր կուսակցութիւնը շատ չափաւորական համարելով, միւսը հեռանում է չափազանց ծայ-

րայեղ նկատելով: Այս վերջիններիս մէջ դուրս եկան օսման ետն Bonald-ներ, de Maistre-ներ, մի տեսակ «օրինական»ներ (légitimiste), որոնք խօսում էին պատմական իրաւունքների, ազգային աւանդութիւնների տեսակէտից և իրենց համարում պատմական դպրոցի պատկանողներ:

Խնդիրն այն չէ՝ թէ ո՞ր կողմն է արդար, որը՝ անարդար: Իրողութիւնն է որ կողմերից իւրաքանչիւրը կարծում էր, որ "Իտալիզատականութիւն" իր գաղափարաբանութեամբ, պիտի դարձնէր հաստատելու իր ասած-խօսածները: Կուսակցութեան սկզբունքային տարածութիւնը աչքի առաջ ունենալով՝ ամէն մէկը իրաւունքն իրեն էր տալիս, գուցէ և ո՛չ մէկը սխալում՝ իր տեսակէտով:

Ներքին պայքարը եղաւ, որովհետեւ չէր կարող չլինել: Այդպէս եղած է ամէն տեղ և ամէն ժամանակ:

Յաղթող կուսակցութիւնը ինչպէս պէտք է գործածէ իր ուժը: Պատմութիւնը ցոյց է տալիս որ նա ձգտում է ընկերութիւնը ձևափոխել իր սկզբունքների, իր գաղափարների համեմատ, ուրիշ խօսքով՝ այն դասակարգի շահերի համաձայն, որի ներկայացուցիչն էր ինքը: Բայց երբ անդամների մէջ ընդհանուր շահ չկայ, ամէն տեսակէտով, երբ մի քանի դասակարգեր հակամարտ ձգտումներով միատեղ են ներկայացած մի կազմակերպութեան մէջ, այնտեղ մինչև վերջ համերաշխութիւն, կուսակցականութիւն չի կարող լինել:

Կուսակցական բերեղացումը, ուրեմն, առաջին և վերջնական պայմանն է՝ յաղթող կուսակցութեան յարատեւ և անվերջ գործունէութեան համար:

Կրկնում ենք. երբ յեղափոխութիւնը յաղթութիւն է տանում ու հաղթարկական իշխանութիւնները այլևս չեն գտնուում հակառակորդների ձեռքը. երբ ո՛չ թէ անձի, այլ կառավարական սխառեմի մէջ է փոփոխութիւն տեղի ունեցել. երբ հին դասակարգերը տիրապետութիւնից ընկել, նորերն են յառաջ անցել, այն ժամանակ յաղթողը աշխատում է ի՛ր շահերը, իր գաղափարները արժեքաւոր դարձնել՝ ի՛ր կազմակերպութեան միջոցով: Ահա հէնց այստեղ էլ կուսակցական զօրութիւն անհրաժեշտութիւն է դառնում՝ միօրինակ ընթացք ունենալու համար: Երբ խնդիրը գալիս է նորը մէջտեղ բերելու, ձևակերպելու և այդտեղ կայ, վարիչների մէջ, ճշտելի այլատարրութիւն, հակամարտ հասկացողութիւն, բնական է որ ամէն մէկը իր յատուկ միտումները յառաջ բռնելով՝ ներքին դրդումները պատճառ տայ: Այդպիսի ժամանակներում ծայր է առնում ագիտացիան, անկարգապահութիւնը սանձարձակութեան է հասնում, գալիս է կուսակցական կազմալուծումը, ուժի տկարացումը շեշտում, և ճիճը խրախուսում, նոր թափ է ստանում, — բեկիցիոնէրական տարբերը յաղթող կուսակցութեան այդ դրութիւնից օգտուելը իրենց շահերին համապատասխան են գտնում, հրճուանքի՝ խլրտումի մէջ մտնում և յաջողութեան բոլորների սպասում:

Ընդհանուրից բացառութիւն չէր կարող կազմել "Իտալիզատ" ի: Նրա հերձուածողների հոգեբանութիւնը տարբեր չէր կարող լինել և ո՛չ էլ տարբեր հետեանքներ յառաջացնել:

Միթէ այդպէս չէ եղած յեղափոխութեան դասական երկրում՝ Պրանսիայում: Պրանսիական յեղափոխութիւնը 1848-ին յաղթեց: Բայց յաղթողները շուտով պարտուեցան, որովհետեւ իրենց բանակի մէջ շահերի կուսակցական միատարրութիւն չկար: Երբ եկաւ յաղթութեան արդիւնքը վայելելու, նորը ձևակերպելու բոլորն, յաղթողները իրարու վրայ վաղեցին, որովհետեւ իրենց մէջ շահերի բացարձակ հակամարտութիւն կար: Մէկ մասը ուզեց կանգ առնել, միւս մասը՝ աւելի յառաջ քայլել. գործաւորը բարձր բուրժուազիայի հետ միասին չէր կարող երթալ, սա պարզ էր, ուրեմն նրանք միատեղ չէին կարող լինել բոլոր խնդիրների և ժամանակների մէջ: Յաղթողների մէջ յառաջացած հերձուածողութիւնը

պատճառ դարձաւ նախօրէն Գ. ի պետական Հարուածի ճանապարհի Հարթութիւնը:

Նոյն այդ երևոյթը տեղի ունեցաւ Իտալիայում, Գերմանիայում և Աւստրիայում՝ միեւնոյն թուականին: Յաջող ապստամբութիւնից յետոյ՝ յեղափոխական ընդդիմադիր ծառը՝ որ քանդելու ձեռք բաւականին ոչոք, կորով և ընդունակութիւն էր ցոյց տուել, իրեն անկարող զգաց՝ կազմակերպելու, նորը ձեռակերպելու ձեռք, որովհետեւ երէկուայ միօրայեանի ձեռք՝ յաղթութիւնից յետոյ՝ Հակամարտութիւն էր երևեցած, — արդիւնք դասակարգային շահերի:

«Իտալիայում» էլ այսօր միեւնոյն պրօցէսի ձեռքն է, յեղափոխական, ընկերային, պատմական օրէնքներից նա բացառութիւն չէր կարող կազմել:

Կուսակցական բիւրեղացումն, — ահա իր փրկութեան միակ միջոցը:

Եւ բիւրեղացումն ստեղծ մենք միայն կազմակերպչականը չենք հասկանում, այլ և՛ սկզբունքայինը, և՛ գաղափարականը:

Յեղափոխութիւնից յետոյ Հաստատուած իրերի դրութիւնը բոլորովին կայուն չէ. կայ մի շարժում հող, որ դեռ երկար ժամանակ ապահով չի կարող նկատուի: Ժամանակ պէտք է, որպէսզի սահմանադրական կարգ ու կանոնը կեանքի անհրաժեշտութիւն դառնայ: Եւ որպէսզի այդ գայ, պէտք է որ իւրաքանչիւր դասակարգ իր սեպհական, դասակարգային կուսակցութիւնն ունենայ:

Միջնադասակարգային, մի քանի դասակարգեր իր ձեռք բովանդակող քաղաքական կուսակցութիւն չի կարող լինել՝ եթէ պատմական բերմունքով էլ լինի, նա յարատեւ, արդիւնաւետ գործունէութիւն չի կարող ցոյց տալ՝ վաղ, ուշ կենթարկուի կազմալուծման:

Ինչո՞ւ:

Որովհետեւ յեղափոխութիւնը մի պրօցէս է, որ ենթարկուած է պատմական, ընկերային օրէնքներին. իսկ այդ օրէնքները՝ դասակարգերի գոյութիւնը, դասակարգային կռիւները՝ ուրեմն եւ դասակարգային հիմունքներով կազմուող բաղադրական կուսակցութիւնները, պատմութեան անհրաժեշտ տղրակը և միանգամայն բովանդակութիւնն են համարում:

Նորագոյն կեանքի ձեռք մանող Թիւրքիան ընկերային զարգացման ուրիշ ընթացք չի կարող ունենալ:

«Իտալիայում» ո՛չ թէ արգելք, այլ ինքը պիտի դիւրացնէր, որպէսզի այս երկրի ձեռք էլ պանպանդակաւնութիւնը (Conservatisme), Ազատականութիւնը (Libéralisme), Արմատականութիւնը (Radicalisme) և Սոցիալ-Դեմոկրատականութիւնը (Social-Démocratie), իրենց սեպհական կազմակերպութիւններով, գործօն դիրքի ձեռք մանէին: «Նոր Բեթիմ»-ի կենսականութիւնը հենց դրանով պիտի պայմանաւորուէր: Այս երկրը, իր զարգացման ներկայ շրջանի ձեռք, Պանպանդակաւն, Ազատական, Արմատական և Սոցիալ-Դեմոկրատական չորս գլխաւոր կուսակցութիւնները — իրենց երանգաւորումներով և ստորաբաժանումներով միասին — համար պատրաստի և բեղմնաւոր հող ունի:

Քաղաքական մի կուսակցութիւն տարած գաղափարների, անորոշ սկզբունքների, տարասեռ շահեր ներկայացնող ընկերային համախմբումների և դասակարգերի շտեմարան չի կարող լինել՝ ճշտական տիրապետութեան մենակաճառութիւնը ունենալու նպատակով:

Իրերի բնութիւնն է որ ուղղութիւն է տալիս անհատներին ու հաւաքական կազմակերպութիւններին և ոչ թէ վերջիններս առաջինին: Ապացոյց որ այդ այդպէս է, — «Իտա-

լիայում»-ի ձեռք ծագած դժուարութիւնները դրան կենդանի վկայ:

Միութիւն, Յառաջադիմութիւն, — դրանք անստոյգ եզրեր, առաձգական հասկացողութիւններ են: Նախ՝ ամէն դար և ընկերութիւն տարբեր կերպով է ըմբռնել ու կիրարկել այդ գաղափարները: Երկրորդ՝ ա՛յլ է Միութիւնը, Յառաջադիմութիւնը մի պահանջական, ազգայնական կուսակցութեան համար, ա՛յլ՝ ազատական, արմատական, սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցութիւնների համար: Մէկի հասկացած յառաջադիմութիւնը միւսի համար յետադիմութիւն կարող է լինել: Մէկի ըմբռնած միութիւնը՝ երկրորդի, երրորդի համար անմիութիւն, լուծում, քայքայում, ջնջում կարող է նկատուիլ, և՛ ընդհանուրապէս: Երկար բացատրուելու կարիք չկայ: Երկրի, ընդհանուրի շահ, միութիւն, սահմանադրութիւն, ազատութիւն, հաւատարմութիւն, եղբայրութիւն, արդարութիւն... քաղաքագիտական բառերի բոլոր բառերը... իւրաքանչիւր կուսակցութեան համար դառ չափանիշեր ունին եւ հենց դրա համար էլ ընկերութեան ծոցի ձեռք ապրող բոլոր դասակարգերը, ինքնայատուկ կազմակերպութիւններով երևան պիտի գան՝ իրենց խօսքն ասելու:

«Իտալիայում» յաղթեց, տիրեց. եկել է կազմակերպելու րոպէն, — անխուսափելի է, նա պիտի բիւրեղանայ, մի որոշ դասակարգի քաղաքական արտայայտութիւնը պիտի լինի՝ ո՛չ աւելի, չէնց դրա համար է որ իր կուսակցական բնաշըրջումը մեղ առանձնապէս շահագրգռում է:

«Թերոմի Թուրքեր»-ի կազմակերպչական, քաղաքակրթական յատկութիւնների հետ ծանօթ ենք: «Երկտասարդ» ներկ տաղանդը դեռ շարունակում է հարցական մնալ, — և այս երեք տարի է:

Թիւրքիայի ներքին խաղաղեցմանը և աստիճանական զարգացմանը մենք մեզ կողմնակից ենք յայտարարել սկզբից ի վեր, այս երկիրը ուր կռիւելու օրից:

Մենք և մեզ նման շատերը, մինչև ցարդ ամենայն համբերատարութեամբ սպասեցինք, և դեռ սպասելու տրամադրութիւն էլ ունենք. բայց այդ համբերութիւնը, որքան որ իր կանխորոշ սահմանը, պահառաքանութիւնը եւ հիմունքն ունենայ, նա յաւիտեական լինել չի կարող ինչպէս որ յաւիտեական, տարապայման առօրեական չեն կարող վայելել սպացուցուած և այլևս պատմական դարձած անընդունակութիւնն ու կարճամտութիւնը:

Կուսակցական խիստ, սուր պայքարը, ընդհարումները բարեպատեհ չեն կարող լինել ներկայ, պատմական այս օրերի ձեռք. — դա բոլորովին ա՛յլ հետեւանքներ կյառաջացնէր. բայց եթէ կուսակցական անխնայ կռիւների ահազանգը հնչի և անխուսափելի դառնայ, — դա ամբողջապէս կճանրանայ նացիօնալիզմի և մասնաւորապէս բուրժուացիօնալիզմի վրան:

Մեր պատասխանատուութիւնը, գործը պատմութեան առաջ ճշդուած է:

Մենք մեր դիրքի վրան ենք:

Ս. ՍԱՊԱԷ—ԳԻԻԼԵԱՆ

»Հնչակ«ը այսուհետև առանձին էջերով պետք եղած տեղեկությունները պիտի տալ յայտնի ուղիովս ղեմքերի մասին:

Սկսում ենք Ֆրանսիական ռազմիկներից:

ԺԻԻԼ ԳԵԴ (JULES GUESDE)

Ֆրանսիական ընդհանրացնող ոգին, պարզ ու վճիռ լեզուն անկշիռ դեր են խաղացել նոր ծոցերի տարածման մէջ: Ամէն նոր գաղափար՝ համաճարդկային դառնալուց առաջ՝ անհրաժեշտ կարիք է ունեցել գաղղիական ինքնայատուկ հանճարի օժանդակութեան: Նոյնը պիտի ասել և՛ մարքսիզմի մասին: Իսկ Ֆրանսիայում, մարքսիզմի անընկճելի տեսաբանը, առաջին ռազմիկը, «Առաքեալ»ը, ինչպէս սովոր են ասել, եղել է Ժիլ Գէդը, իսկական անունով՝ Մաթիյո Բադիլ:

Գաղափարական պայքարողի ամէն յատկանիշ Գէդը իր վրան արտացոլացրել է. նա՝ այդ տեսակետով՝ եղած է մի «դասական մարդ», նման յունական, հռոմէական մաքիանյուպտող ըմբշներին: Վարած է ամենաթշուառ կեանք ընկած՝ անտանելի նեղութիւնների մէջ, հազած՝ գործաւորապէս շաւիկի, տպագրական սրբագրիչի պաշտօն ստանձնած — բայց իր մարտական դիրքից երբեք յետն չէ ընկրկած: Նա եղել է, ինչպէս պիտի ասէր Կանտը, «պարտական ու թեան զին ու ուր», որ անխռով շարունակել է իր ճանապարհը, հակառակ իր դէմ բարձրացած նիւթական և բարոյական ամէն դժուարութիւններին:

Եւ սակայն նա բարձրագոյն կրթութիւն առած, բարձր իմացականութեան և անհուն եռանդի տէր էր, որի առաջ շատ պիւրութեամբ պիտի բացուէին բուրժուազական ամէն կարգի դռներ, եթէ նա սկզբունքային ամենաթեթեւ մի զիջողութիւն անգամ արած լինէր:

Խրոխտ ու հանդարտ քայլուածքով, մարգարէական պայծառատեսութեամբ՝ փողփողուն դէմքով մարդը ոչ սքի ուշալըութիւնից չի վրկալում ամէն անգամ, երբ մտածուէր ներքին մէջ թաղուած՝ անցնում է «Լուսոյ Քաղաքի» փողոցներով: Նոյն իսկ իր կատաղի հակառակորդները ակամայիցս կանգնում իրենց ուղեկցին են մատնանիշում «մարքսիզմի Ֆրանսիական առաքեալին»:

Ժիլ Հիւրէն, կէս բուրժուա յայտնի մի հրապարակախօս, այսպէս է նկարագրում Գէդին. «Օրդենի պողոտան, Մօնրուֆի բարձունքներում, չորրորդ յարկում՝ մի փոքրիկ սենեակ, որ միւսնոյն ժամանակ աշխատանոց է. երկաթէ մի մահճակալ՝ վրան լցուած թերթերով, պրոպկներով, թղթերով՝ մի մեծ կոնք, գրադարանի դարակներ՝ խառնիխառն գրքերով խռողուած. մի նեղ գրասեղան՝ ծածկուած գրեկաթղթերով. մէկ թիկնաթու. երկու աթոռ,— ահա՛ այստեղ է ապրում Գէդը, երկար՝ սև մազերով, մարգարէանման աղբբեկ միւրուքով, ակնոցը աչքերին...»:

Իր բնաւորութեան գլխաւոր գծերն են՝ ծայրագոյն համբերատարութիւն և վարակեցողութեան փափուկ եղանակ: Նա խորտակող, բեկանող, չրկնճուող է, երբ խնդրը դառնում է գաղափարի շուրջ: Այս վերջին յատկութեան համար՝ հակառակորդները նրան տուել են «իշխանատոտ» և «ամբարհաւած» մականունները:

Գէդը իր իսկական դերի մէջն է մտնում 1871-ին, երբ 5 տարի բանտարկութեան է դատաւարտուած՝ Մօնպելիէում գործած «մաճուլի յանցանք»ի պատճառով: Դատաւարտուածը ապաստանում է Զուլիգերիս: Այդ այն ժամանակներն էր,

երբ Կարլ Մարքսի Հիմնած «Միջազգայնական»ը ներքին փոթորիկների էր ծառնուել: Մարքսը և Բակունինը իրարու հանդէպ անտեղիտալի զլրք էին բռներ:

«Միջազգայնական»ի մէջ ի՞նչ պիտի լինէր «Ընդհանուր Խորհրդի» դերը:

— Բարձրագոյն հեղինակութիւնը և ընդհանուր ուղղութիւն տուողը. կեդրոնացումը,— անդում է Մարքսը:

— Ո՛չ, աղակերպանացում. միջազգային ամէն հասուած և դաշնակցութիւն ինքնավար պիտի լինի, ինքն իր գործունէութեան միակ տէրը և պատասխանատուն. իսկ «Ընդհանուր Խորհրդը» լոկ տեղեկատու մի գրասենեակ,— առարկում էր Բակունին:

— Ո՛չ այս, ո՛չ այն, ասում է Գէդը: Ես կճանաչեմ միայն Միջազգային Համագումարի բարձրագոյն հեղինակութիւնը և գերիշխանութիւնը:

Նա, ուրեմն, անկախ զիրք բռնեց:

Հինգ տարուայ ինքնաբոլորից յետոյ՝ Պարիզ վերադառնալով՝ Գէդը սկսեց աշխատակցել «Մարդու Իրաւունքներ» անունով թերթին, որ այդ ժամանակը ծայրագոյն յառաջապահ հանգամանքով իր շուրջն էր համախմբել բաւականին մեծ թուով երիտասարդ ուժեր: Գէդը մարքսիստական պրօպագանդան յառաջ մղեց. կործ ժամանակից յետոյ յաջողեցաւ կազմել «ընկերային ուսուցանանքի ու թիւններ շրջանակներ», որոնց մասնակցում էին ո՛չ միայն արհեստակցական միութիւնների անդամներ, այլև բաւականին մեծ թուով պրօլետարներ, լրագրողներ, վաճառատան ծառայողներ, ուսանողներ և բուրժուազիայից թափուած մտաւորականներ:

Գէդի անխոնջ գործունէութեան շնորհիւ՝ հաւաքակաւութիւնը (կոլլեկտիվիզմ) բաւականին ընդարձակ նուաճումներ ունեցաւ 1871-ից սկսած: Լիւստում, 1877-ին, կայացած գործաւորական համագումարի մէջ, որոշ կերպով երևան եկաւ մարքսիզմը: Շամբէտ, որ ընկերային հարցը գործակցական ընկերութիւնների միջոցով վճռելու գաղափարը պաշտպանողներին է եղած մինչև այդ ժամանակ, յայտնեց՝ որ ինքը սխալուել է և ապագան պատկանում է կոլլեկտիվիզմին: Այդ միտքը յայտնեցին ուրիշ պատուիրակներ էլ: Բայց երբ խնդրը հասաւ մասնաւոր սեպհականատիրութեան, բոլորն էլ հակասօցիալիստական քուէ տուեցին, բացի երկու պատուիրակներից, Դիւլերից և Բալլիւէից, որոնք հետևեալ բանաձևը առաջարկեցին.

Նկատելով՝

Որ աշխատատեղերի ազատագրութիւնը կատարուած իրողութիւն կլինի միայն այն ժամանակ, երբ նրանք իրենց աշխատանքի ամբողջական արտադրութի տէրը կլինեն.

Որ այդ նպատակին հասնելու համար՝ անհրաժեշտ է որ աշխատատեղերը տէր լինեն արտադրութեան համար օգտակար եղող բոլոր տարրերին՝ օրինակ նախնական նիւթերին և աշխատանքի գործիչներին,

Հետևաբար,

Համագումարը հրաւիրում է բոլոր գործաւորական ընկերութիւններին՝ ուսուցնասիրել գործնական միջոցներ, կիրարկութեան մէջ դնելու հողի և աշխատանքի գործիչների հաւաքական սեպհականութեան սկզբունքը:

Հակաճառութիւնները բաւականին սուր կերպարանք առան: Օգիւստ Կօնտի փիլիսոփայական վարդապետութեան

յարող ձեկը՝ Ֆինանս անուումով, կօլլեկտիվիզմին ղօրեղ Հա-
կառակորդ Հանդիսացաւ: Նա ասաց. «Հաւաքական սեպհա-
կանատիրութիւնը ամէնից աւելի անտանելին կլինի. այդ
վարդապետութիւնը, ուրաւեղից էլ որ ծագումն առած լինի,
ո՛չ գիտութեան յառաջադիմութեանն է համապատասխանում,
և ո՛չ էլ բնաշրջման (էվօլյուցիայի) օրէնքներին: Նա անկա-
տար, թերի ծի վարդապետութիւն է Հէնց նրանով, որ ձգե-
տում է լուծել միայն նիւթական գոյութեան խնդիրը և իր
մէջ չի բաժանողակում ո՛չ փիլիսոփայութիւն և ո՛չ էլ բարո-
յագիտութիւն»:

Երկար թեր ու դէմ վիճաբանութիւններից յետոյ՝ Դիւ-
բէրի և Բալլիվէյի բանաձև—առաջարկը մերժուեց ձայների
չափաքանից մեծամասնութեամբ: Միայն 8 հոգի կողմակից
էին եղած:

Մարքսիզմը դեռ իր օրրանի մէջն էր, խնդիրը ա՛յլ կերպ
էլ չէր կարող վճռուել:

Այդ անշարդութիւնը Գէդկն, սակայն, սրտաթափ չա-
րեց: Դեռ 1877-ի նոյեմբերին նա, Մօյի մէջ, սկսել էր
հրատարակել «Հաւասարութիւն» անուումով մի թերթ, որ գրող-
ների շատ սահմանափակ թիւ ունէր, այն էլ զլխաւորապէս
Պարիզում: Որքան որ «Հաւասարութիւն»ը «խեղճուկ թերթ»ի
երևոյթն ունէր, այնուամենայնիւ նա մի ընդհանուր ժամա-
դրապայր եղաւ գործաւորական ցրումած ոյժերին մէջտեղ
բերելու:

Պարիզում, 1878-ին, համաշխարհային ցուցահանդէս
պիտի կայանար: Լիօնի 1878-ի համագումարը քուէարկել
էր այդ տարին գումարել արհեստակցական խորհրդա-
րանների միջադպային մի Կօնգրէս: Որոշում էր, եթէ ու-
տիկանական արգելք լինէր, համագումարը փոխադրել Մարսէյլ՝
1879-ին: Դեռ հազիւ գործի ձեռնարկած, կառավարութիւնը
Կաղմակերպիչ Յանձնարկմբին իմաց տուեց, որ ինքը Միջադ-
պային Կօնգրէսի գումարուելուն դէմ է և թոյլատրութիւն չի
կարող տալ: Յանձնարկմբի անդամները, որպէս օրինապահ
գործաւորներ, յետ կեցան: Գէդը նախարարական այդ «Հրա-
ման»ը առ ոչինչ համարեց: Նա արդէն բաւականին թուով
«ընկերային ուսումնասիրութիւնների շրջանակներ» էր կազ-
մել. իր յետևում ունէր ոչ-արհամարհելի մի կաղմակերպու-
թիւն: Ծրագրում միջադպային Կօնգրէսը կանչելու գործը
նա իր վրայ առաւ: Օտար երկրների գործաւորական բոլոր
ընկերակցութիւնները, ինչպէս և Փրանսիական արհեստակ-
ցական խորհրդարանը, հրաւեր ստացան Պարիզ՝ համագու-
մարի գալ: Պատուիրակները դեռ հազիւ հաւաքուած, բոլորն
էլ ձերբակալուեցան: 18 հոգու դատարան հանեցին, մնա-
ցածներին բաց թողեցին: Սկսեց դատավարութիւնը: Գէդը
իր և իր ընկերների կողմից արտասանեց մի գեղեցիկ պաշտ-
պանողական, որ միևնոյն ժամանակ մարքսիստական ծրա-
դիր-յայտարարութիւն էր: Դատարանի արձակած վճիռը ե-
կաւ աւելացնելու դատապարտուածների հետապնդած վար-
դապետութեան փայլը: Գաղափարի բոլոր մարտիկները, ար-
հեստակցական խորհուրդները ամէնքը աչքերը դարձրին դէ-
պի սօցիալիզմ. նրանք պարզ տեսան որ խաղաղ, հաշտարար
գործելակերպով, փոքրիկ բարենորոգումներով չէ որ իրենք
կարող պիտի լինին ընկերային յեղաշրջումն յառաջ բերել և
սրբօրէտարիատի վիճակը փոխել:

Այդ նոր հոսանքը առանձին թափով երևան եկաւ
1879-ին՝ Մարսէյլում գումարում Կօնգրէսի մէջ: Մինչև այդ
թուականը կայացած գործաւորական համագումարներին բա-
ցառապէս մասնակցել էին Արհեստակցական Խորհրդներից
եկած պատուիրակները, այն էլ միայն նրանք, որոնք մասնա-
ւոր ձեռառուեստի տէր գործաւորներ էին: Մարսէյլի այդ
Կօնգրէսին եկած էին նա՛և Գէդի կաղմած «ընկերային ու-
սումնասիրութիւնների շրջանակներ» պատուիրակները և

Արհեստակցական Խորհրդներին չմասնակցող գործաւորական
ուրիշ կաղմակերպութիւնների ներկայացուցիչներ: Ճարրերի
բաղկացութեան տեսակետով՝ սօցիալիստական այդ համա-
գումարը առաջումներից շատ տարբերում էր:

Կօնգրէսը բացուեցաւ:

Գործակցական ընկերութիւնների պաշտպանները և
կօլլեկտիվիստները դէմ առ դէմ էին: Սկսեցաւ բուռն վիճա-
բանութիւն: Միջավայրը և բարոյական տրամադրութիւնները
նոր հոսանքի կողմն էին: Երկար ընդդիմախօսութիւններից
յետոյ՝ գործակցականների մեծամասնութիւնը համոզուեցաւ,
որ իրենց թափած ճիշդ ապարդիւն էր,—իրենք եղել էին
վերջին աստիճանի չափաւորականներ, խաղաղ քաղաքակա-
նութեան հետևորդներ, վախկոտութեան աստիճանի հասնող՝
օրէնքը յարգող խղճամիտ գործաւորներ. և սակայն բուր-
ժուա կառավարութիւնը ո՛չ միայն նրանց ս՛չինչ չէր տուել,
այլև նրանց համագումարը արգելել: Կօլլեկտիվիստների հուե-
տորների համար դժուարութիւն չեղաւ իրենց վարդապետու-
թիւնների և գործելակերպի առաւելութիւնները բացատրելու:
Սրանք յաջողեցան: Քուէարկութիւնը եկաւ, ահազին մեծա-
մասնութեամբ, հոյի և արտադրութեան միջոցների ընկերա-
կանացման տեսութիւնը պաշտօնապէս հաստատելու: Փրան-
սիական սօցիալիստական պատմութեան մէջ, առաջին անգամ
ընդունուած այդ որոշումը հետևեալն է.

Նկատելով՝

1.— Որ աշխատաւորը չի կարող ստացած
վարձադնով իր բիւզժէն հաւասարակշռել.

2.— Որ, հետևաբար, ամէն խնայողութիւն բա-
ցարձակ անկարելիութիւն լինելով, նա չի կարող՝ վե-
րագնումի միջոցով՝ իր ընկերային նպատակին
հասնել, այսինքն աշխատանքի գործիքների տիրապե-
տութեանը.

3.— Որ արտադրողական ու սպառողական գոր-
ծակցական ընկերակցութիւնները հազիւ թէ, շատ
փոքր չափով, կարող լինին բարւոքել փոքրաթիւ ար-
տօնեալների վիճակը.

Կօնգրէսը

Յայտարարում է որ գործակցական ընկերակցու-
թիւնները երբեք չեն կարող բաւականաչափ գորաւոր
միջոցներ նկատուիլ՝ պրօլետարիատին ազատագրու-
թեան հասցնելու.

Որ սակայն, ընկերակցութիւնների այս տեսակը
կարող լինելով ծառայութիւններ մատուցանելու,—որ-
պէս պրօպագանդայի միջոց՝ կօլլեկտիվիստ և յեղափո-
խական գաղափարներ տարածելու՝ որի նպատակն է
աշխատանքի գործիքները դնել աշխատաւորների ձեռ-
քի մէջ,—ընկերակցութիւնների այդ տեսակը, ահա՛,
պիտի ընդունուի այն աստիճանով, ինչ որ միւս տե-
սակի ընկերակցութիւնները. և այդ ա՛յն միակ նպա-
տակով, որ կարելի եղածին չափ շուտ հասնուի ըն-
կերային խնդրի լուծմանը՝ յեղափոխական ամենագոր-
ծօն ազիտացիայով:

Ուրեմն, այդ որոշումները եկան վերջ դնելու Փրանսիա-
կան գործաւորների այն երազին, որով նրանք ուզում էին
ընկերային խնդիրը վճռել, առանց մասնաւոր սեպհականու-
թեան ղեպչելու: Երկար խորհամտումներից յետոյ, գիտակից
գործաւորութիւնը և իր մտաւորականութիւնը՝ իր համագու-

ծարի. բերանով, վերջապես եկաւ յայտարարելու ծոռնաւոր սեպհականութեան ջնջումը. և հոյի ու արտադրութեան միջոցների ընկերակցումը, հաւաքականացումը, Դատակարգային կուռի վրայ ձեւաբանում այդ որոշումները հետեւեալ կերպով արտայայտեցան:

Առաջին որոշում

«Նկատելով որ եթէ վարձուորութիւնը յառաջադիմութիւն է ճորտութեան և ստրկութեան վրայ, նա և՛ս աւելի յառաջադիմութիւն է մանաւանդ հարուստ դասակարգերի համար, որոնց կապիտալները, աւելի՛ արտադրող են դարձել ազատ աշխատանքի գործունէութեան ներքոյ:

«Որ ո՛չ մի համեմատութիւն գոյութիւն չունի այդ աշխատանքի վարձատրութեան և նոյն այդ աշխատանքի արտադրութեան միջև. որ գործաւորի արտադրութիւնը նոր գիւտերով կարող է հարկւրապատկուիլ, առանց որ այդ պատճառով աշխատատեղների զրոյթիւնը բարւոքուէր:

«Որ գործաւորի վարձագինը իր արտադրոյթի գինը չէ, այլ մի վարձագին, որ հոյի նրան թոյլ է տալիս սպրելու և սերունդ արտադրելու:

«Այս պատճառներով պրօլետարիների զրոյթիւնը չի կարող լուրջ կերպով բարւոքուիլ, առանց ընկերութեան կատարեալ ձեւափոխութեանը, այսինքն առանց վարձուորութեան ի՛սկ ջնջմանը:

«Ի նկատի ունենալով որ վարձուորութիւնը արդինք է ընկերութեան երկու դասակարգերի բաժանմանը, մին ամէն բանի տիրապետող և չաշխատող, միւսը՝ աշխատող և ոչինչ չունեցող, որ վարձուորութիւնը կարող է ջնջուիլ և արտադրոյթը իր ամբողջականութեամբը աշխատանքի վարձատրութիւն դառնալ միայն այն ժամանակ, երբ բոլոր աշխատաւորները տէր կլինեն այն կապիտալներին, որ իրենք են արժէքաւորում:

«Ի նկատի ունենալով որ աշխատաւորները կապիտալի մշտական և տիեզերական տէրը կլինեն, երբ այդ կապիտալը անհատական լինելուց զտրելով կդառնայ հաւաքական, անանձնական և անուժանելի:

Կոնգրէսը որոշում է, որ աշխատաւորների նպատակը պիտի լինի կապիտալների, հանքերի, երկաթուղիների, ևայլն, աղգանացումը, որոնք յետոյ պիտի տրուին արտադրողներին, այսինքն աշխատաւորներին»:

Երկրորդ որոշում

«Նկատելով որ անհատական այն սխտեմը, որով ներկայումս ղեկավարւում է սեպհականատիրութիւնը՝ հակառակ է հաւասարեցնող այն իրաւունքներին, որոնք ապագայ ընկերութեան արտայայտութիւնը պիտի լինին:

«Նկատելով որ անարդար և հակամարդկային է որ ոմանք ամէն ինչ արտադրում են, իսկ միւսները ոչինչ. և որ միայն այս վերջիններն են որ ամէն հարստութեան, ամէն վայելքների տէր են, ինչպէս որ ամէն տեսակ արտօնութիւնների:

«Նկատելով որ իրերի այդ զրոյթիւնը բնաւ

չպիտի դադարի նրանց բարեացակամութեամբը, որոնք ամէն շահ ունին իրերի այդ զրոյթիւնը շարունակելու:

Կոնգրէսը ընդունում է.

«Որպէս նպատակ, հաւաքականութիւն՝ հոյի, ներքնա-հոյի, աշխատանքի գործիքների, նախնական նիւթերի, որոնք պիտի ընկերակցանային և անուժանացանային դառնան»:

Այդ որոշումները քուէարկող պատուիրակների թիւն էր 100. 73-ը թէր քուէ էին տուած, միայն 27-ը շարունակել էին հաւատարիմ մնալ գործակցական ընկերութիւններով ազատագրուելու իրենց տուածուայ յոյսին:

Այսպիսով կոլեկտիւիզմը փայլուն յաղթանակ տարաւ:

Կուտակցական կազմակերպութեան գալով՝ Համագործարք որոշեց ընդունել «Փրանսիական սօցիալիստ աշխատաւորների Կուտակցութեան Դաշնակցութիւն» անունը: Ամբողջ Փրանսիան բաժանուեց 6 շրջանների: Կազմուեց ընդհանուր Կեդրոն, որ իր խշմանութիւնը պիտի ստանար տարին մի անգամ գումարաւոր մասնաճիւղերի Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովից:

Նոր կուտակցութիւնը անմիջապէս գործի սկսաւ: Գեղը գնաց Լոնդօն, այնտեղ Կարլ Մարքսի, Էնգելսի, Լաֆարգի և Լօքարի աշխատակցութեամբ, խմբագրեց մի ծրագիր, որ մասնաճիւղերի շրջանային համագործարքն ենթարկուելուց յետոյ՝ պիտի ներկայացուէր Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովին, որ կայանարու էր Հալլում, 1880-ի հոկտեմբերին:

Ահա՛ սօցիալիստական պատմութեան համար թանկագին այդ դօկումէնտը, որ Փրանսիական Սօցիալ-Դէմօկրատիայի ծրագիրն է եղած և է՛ նոյնիսկ այժմս, ու ահապի պէր խաղաղած մտքերի յեղաշրջման մէջ:

Նկատելով

Որ արտադրող դասակարգի ազատագրութիւնը մարդկային բոլոր էակների ազատագրութիւնն է՝ առանց սեռի և ցեղի խտրութեան:

Որ արտադրողները ազատ կլինեն այնքան, որքան որ արտադրութեան միջոցների տէրը կդառնան, (հող, գործարան, նաւեր, դրամատուններ, վարկեր, ևայլն, ևայլն):

Որ միայն երկու ձև կայ, որով արտադրութեան միջոցները կարող են արտադրողներին պատկանիլ.

1.—Անհատական ձև, որ երբեք գոյութիւն չի ունեցել, որպէս ընդհանուր իրոյցութիւն, մի ձև՝ որ ճարտարագործութեան յառաջադիմութեամբը հետզհետէ յապաւուել է:

2.—Հաւաքական ձև, որի նիւթական և մատուր տարրերը կազմուած են կապիտալիստ ընկերութեան գարգացումովն ի՛սկ:

Նկատելով

Որ հաւաքական այդ սեպհականացումը կարող է յառաջ գալ միայն՝ առանձին քաղաքական կուտակցութիւն կազմող պրօլետարիատի կամ արտադրող դասակարգի յեղափոխական գործունէութիւնից:

Որ այդպիսի մի կազմակերպութեան պէտք է հետապնդել պրօլետարիատին տրամադրելի եղող բոլոր միջոցներով, դրա մէջ առած նաև ընդհանուր քուէ-

արկութիւնը, որ դարձած է խաբէութեան գործիք, մինչդեռ մինչև ցարդ եղել է ազատագրութեան գործիք:

Յորանակալան սօցիալիստ աշխատաւորները, իրենց ջանքերի նպատակ դարձնելով կապիտալիստ դասակարգի քաղաքական և տնտեսական սեպհականողորդութեան և արտադրութեան բոլոր միջոցների հաւաքականութեան վերադարձումը, որոշել են, որպէս կազմակերպութեան և կռուի միջոց, ընտրութիւններին մասնակցել. հետեւեալ անմիջական պահանջներով.

Ա. ԴԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԱՍ

1.—Ջնջումն մամուլի, հաւաքումներ, ընկերակցութիւնների ու մանաւանդ Աշխատաւորների Միջադպին ընկերակցութիւնների դէմ եղող բոլոր օրէնքների: Ջնջումն գործաւոր դասակարգի ծառայողքի (livret) և օրինագրքի այն բոլոր յօդուածների, որոնք հաստատում են գործաւորի ստորադասումը՝ տիրոջ հանդէպ և կնոջ ստորադասումը՝ մարդու հանդէպ:

2.—Ջնջումն կրօնքի բիւղջի, և «կրօնական միաբանութիւններին պատկանող, շարժական ու անշարժ, անժառանգ աստուած գոյքերի և կայքերի» վերադարձումն ազգին. (1871, Ապրիլ 2, Կոմմունի վճիռը) — որա մէջ հասկանալով նաև միաբանութիւններին վերաբերող վաճառականական և ճարտարագործական բոլոր հաստատութիւնները:

3.—Հանրական պարտքի ջնջումն.

4.—Մշտական բանակների ջնջումն և ժողովրդի ընդհանուր զինում.

5.—Համայնքը տէր է վարչութեան և ոստիկանութեան:

Բ. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԱՍ

1.—Շարաթուան մէջ մէկ օր հանգիստ կամ օրինական արգելք գործատէրերին՝ վեց օրից աւելի աշխատեցնելու:—Չափահասների համար աշխատանքի օրը վերածել 8 ժամի:—Տասնեւչորս տարեկանից փոքր երեխաներին արգելել մասնաւոր գործարաններում աշխատել:—Իսկ տասնեւչորսից տասնեւութ տարեկան պատանիների համար՝ աշխատանքի օրը վեց ժամ:

2.—Գործաւորական արհեստակցութիւնների կողմից հովանաւորող վերահսկողութիւն աշկերտների վրայ:

3.—Վարձագների օրինական նուազաչափ, որ ամէն տարի պիտի որոշուի, նպարեղէնների տեղական գնին համեմատ, գործաւորական վիճակագրական մի ջանձնախմբի կողմից:

4.—Օրինական արգելումն տէրերին՝ օտար գործաւորներին ֆրանսիական գործաւորներից նուազ վարձագնով բանեցնելու:

5.—Երկու սեռի աշխատաւորների համար, հաւասար աշխատանքին՝ հաւասար վարձագին:

6.—Գիտական և պրօֆեսիօնէլ կրթութիւն բոլոր այն երեխաներին, որոնք պահուած են ընկերութեան ծախքով, այն ընկերութեան՝ որ արտայայտուած է Պետութեամբ և Համայնքով:

7.—Ծերունիներին և աշխատանքի անկարներին պահել ընկերութեան ծախքով:

8.—Գործատէրերին արգելել՝ ո՛չ մի կերպով չմիջամտելու փոխադարձ օգնութեան և կանխատեսութեան նպատակով հաստատուած գործաւորական գանձարկների վարչութեան մէջ, որոնք պէտք է բացառապէս գտնուին գործաւորների մատակարարութեան ներքոյ:

9.—Արկածի դէպքում՝ տէրերի պատասխանատւութիւն, երաշխաւորուած մի զրաւականով, որ պիտի դրուի՝ գործատիրոջ կողմից՝ գործաւորական գանձարկների մէջ և որը համեմատական պիտի լինի աշխատող գործաւորների թուին ու այն վտանգին, որ ճարտարագործութիւնը ներկայացնում է:

10.—Գործաւորների միջամտութիւնը գանազան գործարանների մասնաւոր կանոնադրութիւնների մէջ. ջնջել տէրերի յափշտակած այն իրաւունքը, որով նրանք պատժի են ենթարկում իրենց գործաւորներին՝ տուգանքի ձևով կամ վարձագներից պակսեցնելով. (1871, Ապրիլ 27, Կոմմունի վճիռ):

11.—Ջնջումն բոլոր այն պայմանագրութիւնների, որոնք ուժացրել են հասարակական սեպհականութիւնը (դրամատուն, երկաթուղի, հանքեր, և այլն) և Պետական բոլոր գործարանների շահագործումն տալ՝ նրանց մէջ աշխատող գործաւորներին:

12.—Ջնջել բոլոր անուղղակի հարկերը և հաստատել ուղղակի հարկեր՝ յաւաքատուական դրութիւնով, երեք հազար ֆրանկից աւելի եկամուտների վրան: Կողմնակի դժու ժառանգութիւնները ջնջել, ինչպէս և ուղիղ դժու եղած այն բոլոր ժառանգութիւնները, որոնք քսան հազար ֆրանկից աւելի են:

Այս ծրագիրը — որի շատ տրամադրութիւնները արդէն իրականացած են, — իր վերջական խմբագրութիւնը ստանալուց յետոյ, ընդունուեցաւ Պարիզի շրջանային համագումարից, որի բաղկացուցիչ տարրերն էին եղած սօցիալիստական խմբերը և Արհեստակցական Խորհուրդները: Ընդդիմադրութիւն էին ցոյց տուած միայն Հալլի պատգամաւորները:

Եկաւ 1880-ը: Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովը պիտի կայանար, ինչպէս որ առաջուց որոշուած էր, Հալլի ըի մէջ: Ժողովի կազմակերպող յանձնախումբն էր Հալլի ժամանաձիւղը: Գործաւորական մարքերի մէջ մի տեսակ ընկացիա էր տիրել սօցիալիզմի դէմ: Նախկին գործակցականները վրէժնդրական զգացումներ էին արտայայտում: Արդէն Բորդօյի շրջանային համագումարը որոշում էր տուել «սօցիալիստ» մակդիրը վերցնել Հալլիցից վաղուցուց հակառակորդներն էին: Սկսեցաւ դաւադրութիւնը: Որպէսզի Գեղը և իր գաղափարակիցները փոքրամասնութիւն կազմեն և ան-

պատճառ սարսուռներն կրեն, կաղճակելով Յանձնատմբը որոշել էր Համագումարին ընդունել միայն այն խմբերն պատուիրակներին, որոնց թիւը նուազագոյն չափով 25-ի էր հասնում. պատուիրակների ծանոթաբեր վաւերական պիտի ծանօթացուէր, երբ նա ինքը պատկանած լինէր այն խմբին, որի կողմից որ ներկայանում էր: Սրանք պարզապէս ուղղուած էին "սօցիալիստ"ների դէմ: Կօնգրէսը բացուեցաւ: Սօցիալիստ պատուիրակները բողոքեցին կաղճակելով Յանձնատմբի դիտարկեալ պայմանադրութիւնների դէմ: Հաւրի գործաւորները սնդեցին: Երկձողձը անխուսափելի էր, — այդպէս էլ եղաւ: Գէղը և իր բարեկամները քաշուեցան ուրիշ դահլիճ և այնտեղ շարունակեցին իրենց աշխատանքը՝ հակառակորդներին իրենց բախտին թողնելով:

Հատարակութիւնը ուշադրութիւնը սկսեց բացառապէս սօցիալիստների խորհրդածութիւնների վրան: Գործաւորների Համագումարը բոլորովին անշուք անցաւ. նիստերը փակուեց յետոյ էլ Հասարակութիւնը նոյն անտարբերութիւնը ցոյց տուեց. իսկ կառավարութեան համար "Գործակցական Գործաւորների Կուսակցութիւնը" այլևս գոյութիւն չունեցաւ, ա՛յնքան որ թոյլ, անզօր և հասարակական գործունէութիւնից զուրկ էր: Ընդհանուր անուշադրութեան մէջ այդ կուսակցութիւնը մեռաւ. իր առոյգ և եռանդուն անդամները դարձան դէպի հաւաքականները: Աստիճաբար մնաց միայն սօցիալիստներն:

Սօցիալիստների Կօնգրէսը, Հաւրում, որոշել էր որ 1881-ի պարլամենտական ընտրութիւններին՝ բոլոր թեկնածուները ներկայանան Գէղի խմբագրած "նուազագոյն ծրագրով":

Ծանապարհը դեռ բոլորովին հարթուած չէր:

Սօցիալիստական Համագումարը, 1881, այս անգամ տեղի ունեցաւ Ռէյմսի մէջ: Պատուիրակներից շատերը դեռ չէին ծուռացել իրենց Հին քէնն ու Ռիւր Գէղը բուռն հակառակութեան բռնուեց Պօլ Բրուսը և նրա բարեկամների հետ: Պօլ Բրուսը առաջ անարիւստ էր եղած, յետոյ՝ Մարքսին ծօղեցաւ: Արտաքրտտ խնամուած, բայց խելապէս մակերևոյթային կրթութեան տէր, նա իր վրան էր մարմնացրել Քրանտիական քաղաքավարութիւնը և հաճոյակատար շարժ ու ձեւերը: Ղիտէր օգտուել մարդկանց թոյլ կողմերից, և նրանց իր ծանաւոր նպատակներին ծառայեցնել: Նա պաշտպան հանդիսացաւ քիչով բաւականանալու քաղաքականութեան, — ինչո՞ւ համար շատ ուղիւ և ոչինչ չունենալ, աւելի լաւ չէր լինիլ նուազ ուղիւ և ունենալ գէթ քիչը՝ մի թէ քիչը աւելի լաւ չէր ոչնչից. հարկաւոր էր գործնական լինել, կարելին, հնարաւոր եղածը պահանջել, — ասում էր Պօլ Բրուսը: Գէղը նրան որակեց "պա ա ե հ ա պ ա շ ա" (opportuniste) և "հ ն ա բ ա լ ո Ր ա կ ա ն" (possibiliste) մակդիրներով: Իր դիւքը եղաւ անհաշտ: Զիւռել, որորպաւոյս ճանապարհներով երթալ, իր ամբողջական գաղափարը ծածկել, նրա միայն մէկ մասը երևան դնել՝ յարմարութեան, հնարաւորութեան տեսակէտով, — դա Գէղի հասկացողութեան մէջ չէր մտնում: Այդպէս վարուողները նրա համար կասկածելիներ, դատաւիքներ, "ճանապարհից շեղւողներ" էին, որոնց հանդէպ ինքն ունէր սուր խայթոց, մտրակ և հեղնանք: Նա համոզուած էր որ գիտական ճշմարտութեան արտայայտիչն ինքն էր և ապագայ մարդկութեան երջանկութեան գաղտնիքը բովանդակուած այն ծրագրի մէջ, որի անընկրկելի պաշտպանն էր եղած: Ով իր նման չէր մտածում, — իր հետ չէր կարող լինել: Գէղի այդ հրամայական կամքը շատերի համար, մանաւանդ բուրժուա դասակարգից եկող մտաւորականների, անտանելի էր:

Պօլ Բրուսը, ընդհակառակը, գիտէր սիրաշահել, քաղցր վարուել, դիմացինի զգացումներին պատշաճեցնել իր խօս-

քերը. նրա մէջ խորատկող, հրամայական ոչինչ չկար: Կարճ ժամանակում իր ճիւղն, քաղցրաբար և ծայրագիտէր մարդահաճոյ բնաւորութեան շնորհիւ, նա իր շուրջը հաւաքեց բոլոր դժգոհ չափաւորականներին, կազմեց մի գործող, ընդդիմադիր խումբ, որին եկան միացան այն բոլոր նախկին գործակցականները, որոնք Գէղին չէին ներած իրենց ջախջախութիւնը:

Ընդդիմադիրները յարմար առիթի էին սպասում՝ երևան գալու: Հարկաւոր էր սկզբունքային մի տարբերութիւն գտնել՝ հրապարակով խօսելու համար: Առիթը ներկայացաւ:

Գործաւորական թեկնածուները, 1881-ի ընտրութեան, անյաջողութիւն ունեցան: Կուսակցութիւնը հաղիւ վաթսուն հազար ընտրողներ էր ունեցել: Պօլ Բրուսը և իր բարեկամները այդ բոլորը վերադրեցին "նուազագոյն ծրագրին": — Այդ ծրագիրը ուրիշ արդիւնք չէր կարող տալ, բայց անզարգացած մի ազգաբնակչութեան ահաբեկելուց. նա շատ բան էր խոտանում, բայց քիչ տալիս, և ձգտում էր ներկայ պայմաններում ձեռք բերելու «ուսուլիական»ը, «անիրակաւոր»ը, — ասում էին «պօսսիբիլիստները», ուրիշ որակւումով «բրուսիստները» (Broussiste): — Ի՞նչ հարկաւոր էր ամէն ինչ տալիս ու վրայ անող մի ծրագիր, որ գալիս էր հարուածելու ընդունուած ամէն սովորութիւններ և ժառանգական ա՛յնպիսի իրաւունքներ, որոնք սիրելի էին նոյն խիղճործաւորներին: Հարկ էր հնարաւոր ամէն միջոցներ գործ դնել, քուէ շահել և այդպիսով քաղաքական իշխանութիւնը և քաղաքապետութիւնը ձեռք ձգել ու կամայ կամաց նուաճման մէջ մտնել՝ աստիճանաբար ծրագրային նոր պահանջներ երևան դնելով, — արում էր Պօլ Բրուսը: «Մենք ցանկանում ենք, գրում էր Բրուսի բերան «Պ օ լ Ե տ ա Ր»ը, կոտորակել մեր նպատակը, մինչև որ նրա ամբողջական գործադրութեան հնարաւորութիւնը գայ": Գէղի համար դրանք անմարտելի էին:

Ժողովի հէնց առաջին նիստերին, ուրեմն, Պօլ Բրուսը և իւրայինները ընդդիմադիր դիրք բռնեցին: Բրուսը վերակրկնում էր այն, ինչ որ Բակունինը ասել էր Մարքսին: Նա առաջարկում էր թոյլ տալ որ ամէն հատուած ազատ լինէր իր ծրագիրը խմբագրելու տեղական պայմաններին և կարիքներին համեմատ: Գէղը մերժեց այդ առաջարկը, պահանջեց որ "նուազագոյն ծրագիրը" պահպանուի, գէթ, մինչև յառաջիկայ Ընդհանուր Ժողովը: Գէղի այդ առաջարկը մերժուեց: Նոյն առաջարկը, մի քիչ յետոյ, — ամբողջական խորամանկութեամբ առաջնորդուելով, որպէսզի ապագային չասուի թէ մեծամասնութիւնը իշխանութեան գեղծում գործ դրեց — արեւցյին Պօլ Բրուսը, Մալօնը և Ժօֆրէնը. այս անգամ առաջարկը գրեթէ միաձայնութեամբ ընդունուեց: Այսպէս, համագումարը որոշ կերպով իր տրամադրութիւնը ցոյց տուեց. բաւական էր որ մի առաջարկ գար Գէղի և իր բարեկամների կողմից, փոյթ չէր թէ նա բանաւոր էր կամ ո՛չ, աղբիւրը ինքնին բաւական էր որ մերժում ստանար: Ընդհակառակը, երբ նոյն առաջարկը լինում էր բրուսիստների կողմից, ինչ էլ որ լինէր, նա ընդունւում էր ջախջախիչ մեծամասնութեամբ: Թուական առաւելութիւնը և բարոյական տրամադրութիւնը մինչև վերջ մնաց Գէղի հակառակորդների կողմը: Ժողովը փակուեց:

Որքան որ Համագումարը որոշեց "նուազագոյն ծրագիր"ը անաղաբ ապահել մինչև 1882-ը, բայց մի փոքր յետոյ, դեռ 1881-ի դեկտեմբերին, երբ Մանարտի մէջ ընտրութիւն տեղի ունեցաւ, "պօսսիբիլիստ" Ժօֆրէնը՝ իր թեկնածութիւնը յաջողեցնելու նպատակով գրեթէ բոլորովին խելաթիւրեց "նուազագոյն ծրագիրը": Իր բաց թողած յայտարարութիւնների մէջ, նոյն խիղճ Տ ժամուայ աշխատանքի օր չպահանջեց:

Հետզհետե անկարգապահութիւնը իր ծայրագոյնութեանը հասաւ, որովհետեւ «պատիբիւստները» քարոզում էին մի սօցիալիզմ, որ իսկական սօցիալիզմ լինելուց շատ հեռու էր :

Յաջորդ տարին, 1882-ի յունուարին, Սէնթ—Լուիէնի մէջ տեղի ունեցաւ տարեկան համագումարը: Գէղը պահանջեց Մանսֆորտի անկարգապահ խմբերին դուրս վտարել Կուսակցութիւնից: Հարցը օրակարգի անցաւ, բայց Գէղը չուզեց փաստել, ինկատի ունենալով որ դատաւորական դերի մէջ կային այն մարդիկ, որոնք արդէն Ժօֆրէնի կողմն էին բռնել: Տեսնելով որ իր հակառակորդները չեն ուզում ո՛չ իրենց արարքի համար ներողութիւն խնդրել և ո՛չ էլ իրենց խօսքը յետ վերցնել, Գէղը և իր բարեկամները ժողովարար հից դուրս եկան, Ռօան պնային և մի ուրիշ կուսակցութիւն հիմնեցին, որ կատաղի կռիւ մղեց ի՛ր իսկ ջանքերով յառաջ բերուած «Փրանսիական սօցիալիստ աշխատաւորների Դաշնակցութեան» դէմ:

«Բրուսիստները», ժամանակի ընթացքում, բոլորովին բարձիթողի արին կօլէկտիվիստ վարդապետութիւնը, այդ ուղղութեամբ պրօպագանդա անգամ չունեցան: Նրանք ձգտեցին միայն իրենց ձեռքն առնել քաղաքապետութիւնները, որպէսզի կարողանան համայնականացնել փոխադրութեան և լուսաւորութեան միջոցները, ինչպէս և ջրի մատակարարութիւնը, ևայլն,—այդ կերպ պիտի իրականանար նրանց «մասնակի սօցիալիզմը»: Իսկ այդ հոգի վրայ նրանք հանդիպեցին Արմատականներին, ուստի վճռական ոչինչ չկարողացան անել: Եւ մի փոքր ժամանակ անցնելուց յետոյ՝ «Փրանսիական սօցիալիստ աշխատաւորների Դաշնակցութիւն»ը դարձաւ ձախակողմի՝ Արմատականների շարունակութիւնը:

Գէղը բերեղացած, գտուած, փոքրաթիւ բայց մաքուր շարքեր կազմելով՝ անդուլ անդադար պայքարեց և մինչև վերջ յաղթ ծածանեցրեց ու անադարտ պահեց ՍՕՅԻԱԼ-Դէ-ՄՕԿՐԱՏՏԱԿԱՆ սկզբունքները:

Մինչև ընդհանուր Միութիւնը՝ Փրանսիայում գործում էին հետևեալ կազմակերպութիւնները.

- 1.—«Յեղախոխական Սօցիալիստ Կուսակցութիւն», ուրիշ անունով՝ «Ալլեմանիստներ»:
- 2.—«Փրանսիական Սօցիալիստ Աշխատաւորների Դաշնակցութիւն» կամ «Բրուսիստներ»:
- 3.—«Բլանքիստներ»:
- 4.—«Անկախ Սօցիալիստներ»:
- 5.—«Յեղափոխական Սէնդիկալիստներ»:

Դրանց մէջ իսկական Սօցիալ-Դէմօկրատական դրօշը ծածանեցնողը, Մարքսիստականութեան անընկճելի պաշտպանը մինչև վերջ մօտց Գէղը՝ իր բարեկամներով, իր «Սօցիալ Դէմօկրատ Բանուոր Կուսակցութեամբ»:

Փրանսիական «սօցիալիստական աշխարհ»ը, պատառուտուն վիճակով, ներկայացաւ Ամստերդամի Միջազգային Սօցիալիստական Կոնգրէսին: Կոնգրէսը հետևեալ ցանկութիւնն որոշումը յայտնեց. «Անհրաժեշտ է որ բոլոր երկրներում, բուրժուա կուսակցութիւնների հանդէպ միայն մի կուսակցութիւն լինի, ինչպէս որ միայն մի պրօլետարիատ կայ»:

Դրանից յետոյ տեղի ունեցաւ Փրանսիական սօցիալիստների միութիւնը: Կուսակցութիւնը, հիմայ, կարճ կերպով անուանուած է «Միացեալ Սօցիալիստ Կուսակցութիւն» (Parti Socialiste Unifié), իսկական տիպոսով՝ «Գործաւորական Միջազգայնականի Փրանսիական Հատուած» (Section Française de l'Internationale Ouvrière).

Բաւական է Միութեան պայմանները, դեկամբրիչ դա-

դափարները ու նրա շուրջը դարձող հակաճառութիւնները աչքի առաջ ունենալ համոզուելու համար որ ծուէն ծուէն եղող և երկար ժամանակ իրարու դէմ թշնամական զիբբ բռնող սօցիալիստական կուսակցութիւնները վերջ ի վերջոյ յարեցան այն սկզբունքներին և տաքախօսին, ինչ որ Գէղը շատ տարիներ առաջ փաստել, խօսել, բացատրել էր և նրանց համար էլ անողորմ պայքար մղել:

Եթէ սօցիալիստական Փրանսիայի «ԱՔԱՂԱՂ»ի խօսելը Սօցիալ-Դէմօկրատական սկզբունքների տիեզերական տիրապետութեան և իրականացման համար բացարձակ անհրաժեշտութիւն է, չպէտք է մոռանալ հերոսական այն ճիգը, որ թափել է Ժիւլ Գէղը, այն ճեճ մարդը՝ որ դեռ ապրում, շնչում է միայն և միայն ընդհանուր մարդկութեան երջանկութեան և բարօրութեան իրականացման համար:

Կէցցէ՛, ուրեմն, Միջազգային Սօցիալ—Դէմօկրատիան: Կէցցէ՛ նրա անվանող պաշտպան՝ Ժիւլ Գէղը:

Ս. Ս.—Գ.

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՎԱՅԷ ԱՐԾՐՈՒՆԻ
(ՅՈՎՍԷՓ ՓԱՆԱՆՃԵԱՆ)
(1885—1911)

Նորափթիթ կեանք մըն է, որ կը խածրի, կենսուրախ ու խոտմնաւոյլ, յանձին ընկեր Վահէ Արծրունիի, հաղիւ ոտքը 26-դ տարիքի շէճքէն ներս նետած:

Ծնունդ Մարդուանի հողին ու ջուրին, ուր Հնչակեան գաղափարները ամենէն շուտ, ամենէն շատ և այնքա՛ն խորունկ կերպով իրենց արմատները ձգած էին Շմաւոններու, Բ. Զաքարեաններու և այլոց շնորհիւ, ընկեր Փալանճեան, դեռ դպրոցի դաստեղաններու վրայէն, իր շարք մը պատանի դառնկերներու հետ, բնականօրէն կապւած Հնչակեան անունին, ազատագրումի, փրկութեան գաղափարներուն շուրջը կը փափսար անուշ, գեղեցիկ բառեր, խանդավառ մտածմունքներ—մի՛շտ արգիւլած, մի՛շտ գաղանի, խորհրդաւոր ու զգուշաւոր: Ու այսպէս, դպրոցէն յետոյ, կը մտնէր կեանքի պայքարին մէջ:

Բռնապետական կառավարութեան կասկածներուն ենթարկելով, Յովսէփը ձերբակալեցաւ Մարդուան և Ամասիա ուղարկելով՝ բանտարկեցաւ: Իր տունէն խուզարկութեան ատեն, գտնուած էր ճիմօկրափի ամերիկեան գործիք մը,

որումն՝ պաշտօնեաներու խելքը չի հասնելուն՝ ուսմբ շինելու գործիք բացատրութիւնը տրեցաւ, ու ինքը բանալ մնաց ա՛յնքան ասան, մինչև որ ապաքաղ թէ այդ գործիքը ապագայութեան համար էր միայն:

Այլևս վստասկար էր ան կառավարութեան աչքին, միմիկի ճը, ինչպէս կ'ըսէին:

Օսմանեան Սահմանադրութեան վերհռչակումէն հազիւ քանի ճը օր յետոյ, Յովսէփն ու իր ընկերները, Գըլտրեան, Ժամկուշեան և այլն, ալ համարձակ հրապարակ եկան իրենց ծննդավայրին մէջ՝ նախ գրադարան-ընթերցարանի ճը հաստատումով և ապա որպէս Հնչակեաններ: Ա՛լ ասպարէզը բացած էր իրեն համար, իր ներքին կոչումին բայնօրէն ծառայելու համար: Եղաւ քարտուղարը Մարդուանի Հնչակեան Մանածիւղին, որ ամբողջ Փոքր Հայքի կուսակցական գործին ղեկավարն էր, ու այսպիսով ծանօթացաւ ու մարդը-ւեցաւ:

Փոքր Հայքի Հնչակեան պլոքի միացումէն յետոյ, ընկեր Յովսէփը՝ Վահէ Արծրունի կեղծ անունով՝ գործիչ կարգեցաւ այդ շրջանին՝ Տաճկաստանի Կեդրոնական Վարիչ Մարմին կողմէ:

Իր բոլոր շրջագայած տեղերը եւանդ ու ոգևորութիւն մտցուց և անցեալ տարի, Տաճկաստանի Ա. Պատգ. Ժողովին, երկու Մասնաճիւղերու ձայնը ներկայացուց իբրեւ պատգամաւոր, խղճմտօրէն կատարելով իր պարտականութիւնը:

Կեդրոնական Վարիչ Մարմինը՝ գնահատելով իր արժանիքը՝ վերստին հաստատեց իր պաշտօնին մէջ, հարկ եղած ուղղութիւնն ու հրահանգները տալով անոր:

Ջերմեռանդ հաւատաւորի ճը ամբողջ թափովը աւելի, ճամբայ ինկաւ ան, իր առաքելութիւնը կատարելու, երբ շարք մը Մասնաճիւղեր այցելելէ ետք՝ թիֆօի հիւանդութեամբ անկողին ինկաւ Սեբաստիոյ մէջ, ուր կարեցաւ իր ծաղիկ կեանքին թանկագին թիւը Յունվար 28-ին, շրջապատած զինքը սիրող ընկերներու խանդավառ գութաբերանքով:

Գաղափարի դաշտին վրայ, ցաւին գնդակը կուրծքէն ընդունած, երբ խորշակահար կիցնայ ընկեր Վահէն, իր պակասով հարած մըն է, որ կուտայ պայքարող բանակի ուժին, ու խորունկ կսկիծով մը կասկնտաւ իր բոլոր ընկերներու սրտերը:

Խորի՛ն յարգանք քու յիշատակիդ, գաղափարի մարտիկ

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՈԼՍԻՑ

Գ Ա Ի Ա Ռ Ա Կ Ա Ն Կ Ե Ա Ն Ք Ը

Կառավարութիւնը տիրող դասակարգի յանձնակատարն է, ասում է մեզ զիտական սօցիալիզմը: Դա մի ճշմարտութիւն է, որ առարկութիւն չի վերցնի:

Մօտենանք գաւառին այդ տեսակետով:

Մինչև 1908-ի Յուլիան Թիւրքիայում կառավարական տիրապետող ձևը՝ աստուածապետական հիմունքներով՝ բացարձակ բռնապետութիւնն էր:

Այն ժամանակուայ կառավարութիւնը, ուրեմն, իր բոլոր արտայայտութիւնների մէջ, ծառայում էր միայն այն դասակարգի քաղաքական ու անտեսական շահերին, որ պետական ղեկը իր ձեռքին ունէր: Հետեւաբար, գաւառում, պետական ամէն կարգի հաստատութիւնները հլու և կամակատար գործիքն էին այն ուժերի, որոնց վարովն էր սուլեթականութիւնը:

Տիրեց «Սահմանադրութիւնը». աս պիտի գար պետական ա՛յլ հաստատութիւններ ստեղծելու, քան ինչ որ առաջ էր: Այդ ն ո Ր Ը, այս երեք տարուայ ընթացքում, գաւառական կեանքի մէջ որոշ կերպով պիտի անհնուէր:

Դժբաղդաբար, այցելուը շօշափելի կերպով այդ տպաւորութիւնը չի ստանում, իսկ մի փոքր իրերի խորը թափանցելով՝ նա շատ յուսի եզրակացութիւնների է հասնում: Իրողութիւններ են պատմում, որ ուղղակի վրդովիչ են:

Ասիական Թիւրքիայի գաւառներում՝ ժամանակակից հասկացողութեամբ կառավարութիւն չկայ. տիրում է կատարեալ տականութիւն: Դրութեան տէրը, անձը, քմահաճոյցն է և ո՛չ թէ սխտէճը, կամ այս ու այն նորագոյն պետական սկզբունքի կիրառութիւնը:

Ջկայ աշխատանքի բաժանումն, չկայ իրաւունքի ու պարտականութեան ճշգրտմն, չկայ պաշտօնի գիտակցութիւն. ամէն ինչ խառն է խռոն է, վայր է վերոյ:

Այդ պայմանների ներքոյ ժողովուրդը աւելի լաւ է համարում ամէն տեսակ զրկանք տանել, քան կառավարութեան հետ գործ ունենալ: «Կառավարութիւն չկայ», — ասա բանաձևը, որի մէջ ժողովուրդը իր աշխարհահայեացքն է խտացնում՝ կառավարական հաստատութիւնների հանդէպ:

Սակայն իրողութիւնն այն է՝ որ կայ մի quasi-կառավարութիւն, որ տարեկան միլիոններ է քանդում խեղճ ժողովրդից: Կայ կառավարութիւն անուն կրող մի մարմին, որի ամենահամեստ պաշտօնեաներից սկսած մինչև ամենաբարձրերը, մի քանի տարի միայն աշխատելով՝ ահագին հարստութիւն են զիջում և ընկերային առաջին կարգի դիրք պատրաստում: Այդպիսի կառավարութիւն լինելուն համար է, որ ամէն ոք պաշտօնի յետևից է վազում: Դա ժամանակակից Թիւրքիայի հիւանդութեան աստանիշերից մէկն է, նրա խոցը, նրա ցաւն է:

Գործում է որ և է անարդարութիւն, ժողովուրդը այն համոզումն ունի, որ կառավարութեան ղեմելով՝ ինքը արդարութիւն չպիտի կարողանայ ստանալ: Իրաւունքը ուժեղինն է, — ուստի թոյլը աւելի լաւ է համարում լռելայն տանջուիլ, քան պետական որ և է հաստատութեան ղեմել, ուր տեղից ինքը վերջի վերջոյ ոչինչ ունի ստանալիք, բացի ժամանակի և զրամի ահագին կորուստներից:

Ուստի, դարձանալի չէ, որ կառավարութիւն ասուածը ո՛չ միայն գաւառներում ո՛չ մի հեղինակութիւն չունի, այլև խորին ատելութեան առարկայ է: Եւ այդ նրա համար, որ հին կեղեքիչները, կաշառակերները, յայտնի լրանները, երկիրը կործանող ժողովրդակերները դեռ առօք փառօք իրենց պաշտօնների մէջ բաղձած՝ անսանձ կերպով իրենց քմահաճոյքը առաջ են քշում: Ոչ ոքից դեռ նրանք չեն հարստանում, ո՛չ մէկն էլ նրանց դեռ չի զիպել: Այդ վայրերը ինչ որ էին առաջ, նոյնն են և՛ այժմ: Եւ սակայն, եթէ իսկական կառավարութիւն լինէր, այսօրուայ գաւառի տէրերը վաղուց ի վեր դատուած և հրացանի բռնւած պիտի լինէին, եթէ իրօք արդարութիւն եղած լինէր Թիւրքիայում:

Այսպէս, գաւառներում ինչ որ վերաբերում է կառավարական հաստատութիւններին, դեռ հին, խաւարական Թիւրքիան է, որ շարունակում է, նոր բան, էական

փոփոխութիւն գրեթէ չկայ: Սահմանադրութիւն, սահմանադրական կարգեր, ժողովրդական միահեծանութիւնից բխող հաստատութիւններ,—դրանք անմարմին վերացականութիւններ են:

Մի ուրիշ երևոյթ, որ գաւառներում աչքի է ընկնում,—դա թուրք նացիօնալիզմն է: Այդ տարրական իմաստով գոյութիւն ունեցող կառավարութիւնը սոսկալուծ է նեղ, վանող նացիօնալիզմով: Թուրք չեղողը տառու է: Կառավարական հաստատութիւնների և շրջանակների մէջ, աղբերի իրաւահաստարութիւն բնաւ գոյութիւն չունի: Տիրապետող թուրքը, թրքութիւնն է, իր ամբողջ անհամբերութեամբ:

Հային հալածելը, նրան զրկելը, դա աստիճանի բարձրացման մի երաշխիք է, կենցաղագէտ թուրք պաշտօնէի համար:

Զարմանալին այն է, որ ներկայ կառավարական մտայնութիւնը երբէք չի հաշտուում հայութեան հետ—որան ուղղակի տանել չի կարողանում: Ոչ միայն չեզոք հողի վրայ կանգնած կառավարութիւն չկայ, այլ նա ուղղակի յարձակողական է, ինչ որ վերաբերում է Հային:

Դրան շօշափելի օրինակ կարող է ծառայել այն՝ որ կառավարութիւնն ինքը ո՛չ միայն աշխատում է հասարակական, պետական բոլոր գործերը թուրք տարրի ձեռքն անցկայնել, այլ նա ոգի ի բռնի աշխատում է, որ նոյն իսկ արհեստները, վաճառականութիւնը, աղանախան գրադուսները անցնեն թուրքերի ձեռքը:

—Կառավարութիւնը տիրողի յանձնակատարն է,—այս ճշմարտութեամբ գաւառին մօտենալով, պարզ կերպով տեսնում ենք, որ կառավարական ամէն արտայայտութիւն ուղղուած է Հայի դէմ, իրեն նպատակ ընտրելով նրա յառաջողութիւնը կասեցնել, նրան բայցայել ու տարրալուծել: —Սա մի սխալ է, որ բղխում է տիրող կուսակցութեան, թիւրքիայի ճակատագիրը այսօր իր ձեռքին ունեցող՝ «Իստի-հատ»-ի նացիօնալիստական alla podrida ծրագրից:—Դժբախտաբար Հայը այս երկրի խորթ վաւերն է նկատուած,—թուրք նացիօնալիզմը, իր բոլոր արտայայտութիւններն աչք աչք ուղեղիմն ունի բռնած:

Կ. Պոլս, 20 Յուլիս, 1911.

ԷՆԴԻԺԵՆ

ՄԱՅԻՍ ՄԷԿԸ

ԸՆԿԵՐՆԵՐ,

Մայիսի մէկը, պրօլետարիատի նւիրական միակ տօնը, բռնութեան ծանր կապանքների տակ՝ դարձեալ ոչ ցնծազին ցոյցերով, ոչ գործադուլներով, ոչ էլ կարմիր դրօշակների ծածանումներով է անցնում:

Մարտակոչի, հաշտեւութեան և միմիմում պահանջների հրապարակով յայտարարի այդ օրը, երբ համայն պրօլետարիատը իր ուժերն է մօբիլիզացիայի ենթարկում, Հա-հաճ յողթնակները թուում, ճեղ մօտ, ընդհակառակը, արեան գնով ձեռք բերած իրաւունքների յետ խրման հաշիւներն է տեսնում: Եւ մինչդեռ հարեան երկրներում մայիսեան պահանջները յայտարարող բարձրագոյն կեցցէներն են թնդում և մեքենաներն ու սուլիչները լուրթեան դատապարտում, ճեղ

մօտ՝ Ստոլիպինեան սահմանադրութեամբ կառավարող Ռուսաստանում, գործարանների յղթղիւնի և սուլոցների հետ միաժամանակ՝ ծարակների շառաչին ու կախաղանների հեծկրլտանքն է լուում ամենուրեք: Սակայն այդ անլուր բռնութիւնների հանդէպ՝ կայ նշանակալից և ոգևորիչ մի փաստ, այն է՝ որ ազատութեան դադարաբը մեռցնելու համար՝ բռնակալութեան և սրա խնարհ լակէյ—բուրժուազիայի նիւթած ինկվիլիցիաները միայն արտաքին ցոյցերը կարողացան խտփանել, այն էլ ժամանակաւորապէս, իսկ գաղափարը, ընթացող ոգին աւելի ամրապնդեց:

Դադարաբը անմահ է... Փառք ու պարծանք այդ վեհ գաղափարին:

Եւ ահա դիտակից պրօլետարիատը երկունքի այս ժամանակաւոր լուրթեան մէջ, իր փրկութեան ստեղծագործութիւնն է տեսնում և այս պատմական արիւնքների օրէաց ընթացքում, սալին իջեցրած ամեն մի հարւածով իր անտեսական և քաղաքական ազատութիւնն է կուում ու կոփում: Փոյթ չէ, ընկերներ, եթէ այսօր, վարձկան լրտեսներով և ազատութիւնը յոշտող դահլիճներով շրջապատւած՝ հնարաւորութիւն չունեք ասպարէզ նետելու և արդարութեան ձայնը վերստին հրապարակով հնչեցնելու, փոյթ չէ, որովհետեւ ամեն մի նոր բռնութիւն գալիս է սաստկացնելու կեղեքուղ, ընչապօրիկ մասսայի դարերով կուտակւած գայլոթը, որը ժայթքելով մօտ ապագայում՝ իր ահարկու լաւայի տակ կործանելու է ստրկութեան խարխուլ շէնքը և նրա աւերակների վրայ ծածանեցնելու ազատութեան դրօշը, այն դրօշը՝ որից դողում ու սարսափում է բուրժուակերական աշխարհը: Եւ ամեն անգամ, երբ կարմիր մայիսը կեղեքողների մօտալուտ անկումն է աղարարում, նրանք գլուխները կորցրած, հասարակութեան տականքի բիրտ ու կաշառւած ուժին յետուած, ջանում են բողբոջել ճշմարտութիւնը անտաւածայնել տուութիւնը, յանուն իմեց յանցաւոր դոյութեան:

Բայց իր շահերը դիտակցող, իր երջանկութիւնը իր ջլտ բաղուններից սպառող և ճրկակերների ուսուցած՝ ճշմարտութեան՝ ամբողջ խաբեպաշտութիւնը ըմբռնող աշխատաւոր պրօլետարիատը՝ բացասելով բոլոր արդեւաւորները, իր բողբոջ օրը, կրկին յիշեցնում է, որ ինքը չի դադարի բողբելուց, մինչև չի ստանա իր արդար պահանջների գահացումը՝ պէժօկրատական հասարակապետութիւն, միլիտարիզմի փոխարինում ժողովրդական միլիցիայով և 8 ժամեայ բանաւորական օրւայ սահմանում: Ահա այն հիմնական պահանջները, որը 1889 թւին, Փարիզում գումարւած միջադգային սօցիալիստական անկրանիկ Կօնգրէսը յանձնարարեց բոլոր երկրների պրօլետարիատին՝ Մայիսի մէկի օրը շանթահար և թունաւոր բողբներով ուղղելու բուրժուա—բռնակալական դատաւարգային պետութիւններին: Մայիսեան այդ պատգամները, ընկերներ, պիտի լինեն մեր ուղեցոյցները և նրանց իրականացումը մեր կէտ նպատակը, առանց որի չիք փրկութիւն մեզ՝ իրաւագուրկներին համար:

Ուրեմն, ընկերներ, խտացներ մեր շարքերը և միացած ուժերով, ազատութեան փրկարար ճանապարհը բռնած՝ առանց յապաղելու անյողողղ քայլերով առաջ ընթանալու և պատրաստենք ըստ արժանուոյն տօնելու յառաջիկայ Մայիսի մէկը:

Կեցցէ՛ Մայիսի մէկը:

Կեցցէ՛ յեղափոխական տօնը:

Կեցցէ՛ պիտակից պրօլետարիատը:

Կորչէ՛ն բոլոր տեսակի բռնութիւնները ու նրանց պաշտպանները:

ՍՕՑԻԱԼ—ԴԵՄՕԿՐ. ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑ.

ԹԻՖԼԻՉԻ ՄԱՍՆԱՃԻԿ.

ԲԱՅԱՌԻԿ ԹԻՒՆ „ՀՆՁԱԿ“Ի

Սօցիալ-Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան Կեդրոնական Վարչութիւնը մօտ օրերս լոյս պիտի ընծայէ «Հնչակ»ի բացառիկ մի թիւ, նւիրւած ժողովրդական շարժման ԳՈՒՄ—ԳԱՓՈՒԻ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՑՈՅՑԻՆ:

Բացառիկ թիւի բովանդակութիւնը պիտի լինի.—

1. «Հնչակ»ի Հիմնադիրներ խմբանկարը և աւանդ Համառօտ կենսագրութիւնը:
2. «Յոյց»ը կազմակերպողներ խմբանկարը:
3. Մայր եկեղեցին և Պաշտօնաբարան:
4. Թափօրը:
5. Աշխատանքի Պատրիարքը:
6. Թափօր անցած փողոցները:
7. «Պատմական դեղարան»:
8. Ընդհարման տեսարանը:
9. Նահատակների պատկերները և կենսագրութիւնը:
10. Մեծ պետութեանց ղեկավարների և պետական պատասխանատու անձերի պատկերները:
11. Բռնապետութիւնը և նորա ներքին և արտաքին քաղաքականութիւնը:
12. Թիւրքիայի ընդհանուր վիճակը. հայ ժողովուրդը և Հայկական Դատը:
13. Մեծ պետութեանց ղիբը Արևելեան Խնդրի հանդէպ ընդհանրապէս և Հայկական Խնդրի մասնաւորապէս:
14. Դուռ—Դափուրի ցոյցը յառաջ բերող պատճառները: «Յոյց»ի նկարագրութիւնը:
15. «Յոյց»ի պատմական նշանակութիւնը և հետեւանքը:
16. Մեծ պետութիւնների և Թիւրք բռնապետութեան դերը Դուռ—Դափուրի ցոյցից յետոյ:

Ամէն ջանք պիտի թափուի որ պատմական այդ գործը կատարեալ լինի ըստ ամենայնի:

«Հնչակ»ի այս բացառիկ թիւը պիտի ունենայ ոչ նւազ քան 152 էջ: Դիմել կանխիկ 5 ղրշ. է:

Ն Ի Ւ Ր Ա Տ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ գանձարանի մէջ Հնորհակալութեամբ ստացւած են հետևեալ գումարները,—

ՓՐՕՎԻՏԷՆՍԻ	Մ-դէն	—	—	726	Ֆր.
ՊՈՒՐԿԱՋԻ	"	—	—	150	"
ՎԱՌՆԱՅԻ	"	—	—	66	"
ԳԱՀԻՐԷԻ	"	—	—	100	"
ԱՂԻՍԱՆԴՐՈՒՍԻ	"	—	—	28	"
ՊՈՒՐԿԱՋԻ	"	—	—	55	"
ՍՈՒՐԻՍԱՅԻ	"	—	—	115	"

ՊՐԱՅԼԱՅԻ	"	—	—	517	Ֆր.
ՌՈՒՄԵՆԻՔԻ	"	—	—	50	"
ԿԱԼԱՅԻ	"	—	—	141	"
ՔԵՍՏՈՒՆԴԷԻ	"	—	—	600	"
ՓԱՐՈՍ	"	—	—	35	Րպր.
ԲՆԿ. Պ-ԵԱՆԷՆ	"	—	—	300	"
" N° 20-էն	"	—	—	200	"
" ՀԱՅՐԻԿԷՆ	"	—	—	200	"
Պ. Ե-էն	"	—	—	50	"
ԻԶՄԻՏ ԸՆԿ. ԳՈՒՐԳԷՆԷՆ				2	օսմ. ոսկի
" ՇԱՔԷ ԽՍԻՔԷՆ				2	" "

ՔէօսթէնԷի Մ-դի գանձարանի մէջ, 1910 Դեկտեմբ. 17-ի մինչև 1911 Մայիս, ստացւած են հետևեալ գումարները.—

Ամսական և հանգ. շար. էն	472	Ֆր.	25
Վիճակահանութիւններ	114	"	"
Պէտքերէն	250	"	"
Մէտրոպոլիտի խմբէն	100	"	"
Մուշաթլայի	25	"	"
Գումար	961	"	25

Էնգէլիի Մ-դի գանձարանում ստացւած են՝ 1906 թ. Մայիս 20-ից մինչև 1910, Հոկտ. 17՝ հետևեալ գումարները.—

Նախկին վարչութեան օրով	3122	դրն.	20 սան.
Մարտիկ խմբից	78	"	—
"	64	"	—
Մայր Հայաստան Կանանց խմբից	32	"	—
Հեռնց խմբից	120	"	—
Մայր Հայաստան խմբից	293	"	—
Ա. Տէր Գրիգորեանից	20	"	—
Մ. Պարոնեանից	50	"	—
Տ. Յ—եանից	10	"	—
Հեռնց խմբից	398	"	—
"	162	"	—
"	252	"	—
"	562	"	50 "
Մայր Հայաստան խմբից	459	"	—
Մի պարսիկ ընկերից	630	"	—
Թաուայեանից	530	"	—
Մի ռուս համակրողից, Կ-նս յօք-ի առթիւ	150	"	—
Նոյն նպատակով հանգանակւած	299	"	—
Մի Երեկոյթից	1157	"	55 "
Համար 43 հանգան. Թերթից	780	"	—
Հեռնց խմբից	120	"	—
Համար 71 հանգան. Թերթից	787	"	—
Մարտիկ խմբից	74	"	—
Նկարներից	145	"	—
Վիճակահանողից	450	"	—
Շանթից	3	"	70 "
Այլեւայլ մուտք	725	"	50 "
"	440	"	—

Ընդհ. գումարն է 11924 դրն. 45 սան

Փրովիտէնի Մ-դի գանձարանը ստացած է.—

Հազար Մանկասարեան 10, Պետրոս Մանուէլեան 10, Խաչիկ Խոսրովեան 10, Արզուման Արզումանեան 10, Վարդան Տ. Մանուէլեան 10, Արմենակ Մկրտիչեան 10, Օհան Մարտիրոսեան 10, Վահան Գասպարեան 10, Գէորգ Մանուէլեան 5, Աբրահամ Բողոքեան 5, Միհրան Մանուէլեան 5, Թորոս Յակոբեան 5, Վահան Պոլաճեան 5, Բաղդասար Ղուկասեան 5, Միսրոպ Մեղրեան 5, Վահան Օղկասեան 5, Ստեփան Տէկրմէնճեան 5, Յարութիւն Երեմեան 5, Նշան Ստամբուլեան 2, Օհան Նապակեան 2, Միսրոպ Մուրատեան 1, Պարսամ Խաչատուրեան 1.

Գումար 136 տլր.

Իրամ, մանդատ և այլն ուղարկել հետևեալ հասցեով.—
M. BELLART
23, Rue Boissonade. Paris (France)

Imprimeur Gérant: E. DESGRANDCHAMPS